

H E T
V I E R D E B O E C K,
V A N D E
B E E N D E R E N.

Haer ONTLEDINGE ende BREUCKEN.

Het Eerste Capittel.

1. Nootsaekelickheyt van de kennisse der Beenderen.
2. Beschrijvinge.
3. Gematigheyt, ende Gestaltenis.
4. Stoffe, ende werckende Oorsaek.
5. Gebruyck.
6. Geraemte.
7. Verdelinge.

Om de gebroocken Beenderen wel samen te voegen, ende d'ontledene bequamelick in te setten, soo moet een Heel-meeſter (ge-lijck Hippocrates sulcks ſijnen ſoon Theſſalus ernſtigh vermaent in ſeeckeren brief, ende na hem Galenus in ſijn Uytleggingen op Hipp. van de Geleden) volkomen kenniſſe hebben van haer natu-
licke

like gelegentheyt, hoedanigh sy zijn, ende in wat gedaente haer stansel is. Want, sonder die wetenschap, soude hy lichtelick van recht krom, van krom recht maecten, ofte tot eenige wanschapenheyt oorsaeck geven. Derhalven sal wel nootwendigh zijn, dat wy hier mede, voor al-eert tot de gebreecken te komen, een beschrijvinge stellen der Beenderen.

2. De Beenderen zijn de hartste, koutste, drooghste, ende ongevoelickste Deelen onses lichaems, gesproten, door de kracht van de natuylike wermte, uyt het vetste, ende aerdtachtighste van 't Zaet, om het geheele lichaem te dienen tot stansel, steunsel, ende rechtigheyt.

3. De drooghte der Beenderen komt door het uyt-trecken van de vetste Vochtigheyt, gedaen van de hitte. Zijn niet-te-min kout, om dat, wanneer die vochtigheyt verteert is, de hitte noodsaeckelick vervlieght. Waer op dan noodsaeckelick moet volgen een hardigheyt, ende stijvigheyt, sonder de welke de Beenderen haer ampt niet en kunnen bekleeden. Sulcks fiet men dagelicks aen de jonge Kinderen, die van wegen de sachtigheyt van haer Beenderen niet gaen, noch staen en kunnen, ende daer na allenckens beginnende te gaen, dickwils komen te vallen ende struyckelen. De meer-gemelte Hippocrates verhaelt 2. Epid. van een Kindt, dat sonder Beenderen geboren was, maer niet boven vier vingeren groot, ende 't welck niet lang en leefde. De hoogh-geleerde Fernelius betuyght 2. de Abdi: gesien te hebben de Beenderen van Armen, ende Beenen, soo sacht, dat sy, niet anders als Wälch, op alderley wijze verdraeyt, ende uytgereckt wierden. Welcke sachtigheyt haer rechte gebruyck wech neemt. Want daer door bouw-valligh zijnde, en kunnen aen het lichaem voor geen pylaren verstrecken, gelijk sy van naturen anders doen, ende daerom van wegen hare hardigheyt (waer by noch komt de over-een-stemminge van drooghte, kouwigheyt, ende ongevoeligheyt) de Steenen, die, om het harde Menschelick geslacht (genus durum) te herstellen, van Deucalion, ende Pyrrha geworpen wierden, aerdigh 1. Metamorph. by den Poëet Ovidius genoemt, Beenderen der Aerde, onse groote Moeder.

*Magna parens terra est, lapides in corpore terrae
Ossa rior dicit.*

Sommige meenen, dat sy oock wel te hart kunnen werden, waer door vele Beenderen aen malkanderen wassende, tot een Been souden groeyen, gelijk in oude luyden gesien werdt, hoe krom sy na de aerde gaen, uyt oorsaecke, dat de Werwel-beenderen van den Rug-graet aen malkander vast raecten. Dan sulcks en geschiet niet, na mijn oordeel, van dat het Gebeente verhart: maer wel dat het Kraeck-been, ende de Banden, door den ouderdom verdroogen, ende in-trecken.

Ten laetsten zijn de Beenderen noch Ongevoeligh geschapen, ten aensien sy door de last des lichaems, ende de gestadige beweginge, niet gestadigh en souden ver-

zeert werden. Dese ongevoeligheyt en komt niet uyt oorsaecke, dat de Beenderen hardt zijn, want dan en souden oock de hardste Tand en niet gevoelen: maer om dat door haer selfstandigheyt geen Zenuwen en schieten, gelijk Laurentius voorgeeft 2. Anat. 2. Dan de sachte Zenuwken, die de Tand en krijgen van het selste paer der Herffen-zenuwen, en komen oock niet in het lichaem van de Tand en selve, maer blijven daer buyten, ende de Tand en werden van binnen in haer holligheyt bekleedt met een Vliesjen, het welke, als oock de Zenuwken, alleen de pijn gevoelen, daer het Been, gelijk alle d'andere Beenderen, ongevoelick is. Want sy werden sonder eenigh gevoelen gevijlt, ende gebrandt.

4. De Stoffe van de Beenderen hebben wy gestelt te zijn het vetste, ende aerdtachtighste van 't Zaet. Want al schijnt het Zaet eenderley te wesen, soo bestaet het nochtans uyt verscheide deelen, uyt het taeyste, om dat het uytgereckt kan werden, komen Zenuwen, Vliesen, ende Banden; uyt het vetste, ende aerdtachtighste, om de sterckte, de Beenderen. Dese stoffe doorwerckt werdende van de natuylike wermte, die daer in blijft, verdrooght de selve allenckens, tot dat se de hardigheyt van Been krijght. De Poëet Ovidius schijnt dit mede aen te wijsen op de gemelte plaets.

Quod solidum est, fluidique nequit mutatur in ossa.

5. Wat het Gebruyck der Beenderen betreft, dat stellen wy te zijn, om het geheele Lichaem te dienen tot stansel, steunsel, ende rechtigheyt.

De Beenderen geven het Stansel niet alleen aen 't geheele Lichaem, maer oock aen alle de Deelen. Aen de Beenderen hangt de grootte, ende gedaente van 't Lichaem. Galenus gelijckt daerom de selve 1. Anat. adm. by de staecken van de tenten, de welke, na dat sy ront, ofte vierkant gestelt werden, de selvige ront, ofte vierkant maecten. Soo volgen oock de bysondere Leden het stansel van de Beenderen. Een groot, ende wel gemaeckt Hooft, wijst aen vele, ende gefonde Herffenen. De Poëet Homerus, beteyckenende Thersites, voor een onbeschoft mensche, ende van ongesondt oordeel, beschrijft hem met een spits Hooft, als waer van de Herffenen oock qualick gestelt waren. De Longen en kunnen niet swaerder beschadicht, noch haer werckinge meerder belet werden, als door een quade gestaltenis van de Ribben. Sulcks bevindt men aen de gene, die Gebucchelt zijn, ende aen jonge Dochterkens, die men met geweldt dunne middelen wil maecten, gelijk of het beter was dun, als gesont te zijn. Ick verwondere my, dat dese schadelicke gewoonte, van de Borst te prangen, soo lange in de werelt geweest is. Want de Poëet Terentius heeft dit al berispt in Eunuch, met de verssen van G. A. Bredero in onse tale aldus nagevolght:

*De Moeders zijn wel sot, die hare kleyne kind'ren
Soo rijgen, dat sy haer het wassen gaansch vermind'ren,
Y 3 En*

En dringen 't teere wicht in een geboot ste lijf
 Van blick of loor benaeyt in harde steecksel stijf,
 Daer gaen de wichters in benepen en gespannen,
 En werden nimmermeer volwasse kloecke mannen,
 Werdt hier een dochter nu wat potstigh vet en blos,
 Die dunckt haer nur te zijn in 't leger voor een tros.

Ten tweeden strecken de Beenderen tot Steunsel, om, gelijkals pylaren, het lichaem te ondersteunen.

Het derde gebruyck hebben wy gestelt in de Rechtigheydt. Want sonder Beenderen en soude de Mensch niet hebben konnen recht over-cynde staen, ofte gaen: maer was genootsaeckt, als de wormen ofte slangen, te kruypen, het welck niet gevoeght en soude hebben een Dier, dat over alle Dieren heer ende meester is, ende geschapen om den Hemel te aenschouwen.

6. Ende om dat het Menschelick lichzom verscheyde werckinge moeste uytvoeren, soo en diende het niet van een Been te bestaan, maer uyt verscheyde Beenderen te samen-gevoeght. Want hadde het maer een eenigh Been, soo soude het altijd, als een staeck, stijf, ende onbeweeghlick wesen; gelijk Columbus getuyghet, yemant gesien te hebben, die niet als oogen, tonge, gemacht, buyck, ende borst beroerde: ende dat na sijn doot bevonden werde, alle sijn lidmaten van het hooft, tot de voeten, vast ende onbeweeghlick aen malkander te hangen. Om de verscheydenheit dan der beweginge, was noodigh, dat het lichaem uyt verscheyden Beenderen t'samen-gevoeght werde.

Dese vereeninge der Beenderen noemen wy Geraemte, ende oock na het Griekesche woordt *Seleton*.

7. Dit Geraemte werdt verdeelt in drie deelen, Hooft, Romp, ende uysterste Lidmaten, die wederom haer nader verdeelinge hebben, gelijk in 't volgende sal aengewesen werden.

Het II. Capittel.

1. Hoofst-beenderen, ende over-een-stemminge van de selve met d'andere.
2. Beckeneels Benaminge.
3. Wesen, ofte Selsstandigheyt.
4. Gedaente.
5. Verdeelinge.
6. Hoofst-pan.
7. Voor-hoofst-been met sijn Holligheyt.
8. Opper-hoofst-beenderen, ende Bregma.
9. Slaep-beenderen.
10. Achter-hoofst-been.
11. Wigge-been, ende Sadel.
12. Hoofst-naden.
13. Aengesicht.
14. Opper-kaeck, ende Iuck-been.
15. Onder-kaeck.
16. Tandten.

IN 't verhandelen van de Beenderen onses lichaems, sullen wy beginnen van het Hooft, soo om dat de natuyrlieke geboorte daer van begint (waerom oock de dooden met de voeten voor, na het graf gedragen werden, gelijk *Plinius* al van oudts getuyghet, daer op sient de *Perfius* in dese versen:

— tandemque beatulum alto
 Compositus lecto, crassisque lutatus anomis
 In portam rigidos calces extendit.)

als insonderheyt, om dat na de grootte van 't Hooft, gelijk *Hippocrates* aenmerckt, de nature van alle d'ander Beenderen moet gereeckent werden. Niet dat sy alle uyt het Hooft spruyten; maer dat sy allegader na haer gelegentheydt over-een-stemmen met de gene, aen de welke sy geleidet zijn; te weten, de Beenderen van den Arm, met de Schouder-bladeren, het Dye-been met de Heup, de Heup met het Stuyt-been, dat met de Wervel-beentjens, die met het Ruggen-merch, dat met de Herffenen, ende die met het Beckeneel. Daer van sullen wy nu handelen.

2. Het Beckeneel werdt alsoo genaemt, gelijk oock in 't Griex *Kranion*, om dat het als een Beckeneel, Helmet, ofte Storm-hoet het Hooft beschermt; gelijk oock het bovenste, na de gelijckenisse, Pan, Hooft-schotel, ofte Hooft-schele.

3. Hier in staet voor eerst aen te merken het *Wesen*, het welck beenigh is, om soo veel te beter de Herffenen, de plaetsche van ons redelieke Ziele, te bevrijden van alle ongeval. Daer toe moeft het noodtsaeckelick ofte vast ende dun, ofte vast ende dick, ofte dick ende voos geschapen wesen. 't En is niet vast ende dun: want dat soude her quetsen te seer onderhavigh zijn geweest. Niet vast ende dick: want dat soude door sijn swaerte al te moeyelick gevallen hebben. Maer is dick ende voos. Dick, om dat het van buyten soo licht niet en soude beschadicht werden. Voos nochtans om drie redenen. Eerstelick, op dat het de Herffenen door al te swaren gewicht, niet persen en soude. Ten tweeden, op dat het in sich soude beschuyten Morch tot voedsel; ende daerom is de Pan dubbelt, de Heel-meesters noemen 't twee tafels, ende *Hippocrates* in sijn boeck van de Hoofst-wonden *diploon*, alwaer hy oock aenwijst, dat de Pan onder alle Beenderen alderlichtst onsteect. Het welck te sien is in 't *trepaneren*, ofte doorboren: in welke werckinge het door, ofte *trepane*, tusschen beyde moet afgenomen, ende in water, ofte melck gedoopt werden, op dat, in 't lange omtraeyen het selve verhitende, geen onsteeking en kome te veroorsaeken. Het gebeurt somtijds, door slaghe ofte stoot op 't Hooft, dat 't gemelte bloedachtigh Morch uyt sijn plaetsche schietende, komt te bederven, ende onsteeken, 't welck dan de Pan mede gedeelt werdt, sonder dat 'er van buyten yet aen te sien is. Daer op volghet veeltijds, dat eenige weecken, ja maenden daer na, wanneer de ge-

quetste niet quaets en vermoedet, de selve buyten verwacht schierlick komt te sterven. De derde oorfaeck van de voorsichtigheydt des Beckeneels is, om doortocht te geven aen de dampen, die van beneden in de Heffsenen op-wellen.

4. De Gedaente van het Beckeneel is natuurlick, ofte onnatuurlick.

Natuurlicken standt heeft het, zijnde rontachtigh, een weynigh langwerpigh, voor ende achter uytpuylende, ende ter zijden plat. Rontachtigh om drie redenen. Voor eerst, om vele Heffsenen, gelijk de Mensch die meerder heeft als andere Dieren, te konnen herbergen; alsoo de ronde gedaente meest kan bevatten. Ten tweeden, om soo lichtelick van buyten niet beschadicht te werden; dewijl 't gene ront is, soo niet tegen en houdt, maer alles daer lichtelick op af-schampt. Ten derden, om te beter konnen bewegen; want dat ront is, kan vaerdiger omgedraeyt werden, als yet dat een andere gedaente heeft. Moest even wel noodtsaekelick een weynigh langwerpigh wesen, om te bevangen de Heffsenen, ende By-heffsenen. Uytsteekende van voren, om de Tepelachtige uytpuylingen; van achteren, om de By-heffsenen, ende den oorspronck van het Ruggenmorch, plaets te maecten. Het is van ter zijden plat, insonderheynt na voren, om met het achterste Deel in 't gewicht te staen, alsoo het voorste swaerder is van wegen de veelheynt der Opper-kaecks-beenderen: ende om dat de Slaep-beenderen de Oogen, wanneer sy ter zijden om sien, niet en souden in de weegh zijn.

Onnatuurlick is het Beckeneel gestelt, wanneer het te groot, te kleyn, te ront, te spits (gelijck wy in 't voorgaende Capittel van *Thersites* geseydt hebben) ofte andersints van den gemeenen loop der Nature is afwijckende; waer over *Hippocrates* kan nagesien werden.

De Heffsenen, als woonplaets van ons redelicke Ziele, werden beschermt door een Beckeneel, ofte beeninge strom-hoet, die mede niet, gelijk het geheele lichaem, uyt een Been bestaet, maer uyt verscheydene, in dichte, bolligheynt, ende hardigheynt verschillende, om de verscheydenheynt der werckinge van de Heffsenen. Ende alsoo daer toe geen bewegen van nooden was, soo en zijns niet te samen gevoeght, als de Lidtmaten, maer vast ende onbeweeghlick aen malkanderen door Naden gehecht.

5. Voor eerst verdeelen wy het Beckeneel in de Hooft-pan, ende 't Aengesicht.

6. De Hooft-pan bestaet uyt acht Beenderen, Voor-hoofs-been, Achter-hoofs-been, twee Opper-hoofs-beenderen, twee Slaep-beenderen, Wigge-been, ende Seef-been.

7. Voor-hoofs-been, ofte *Krans-been*, (soo genoemt, om dat de Kranen op die plaets gedragen werden) begint van den *Krans-naet* (waer van wy te stontd sullen spreeken) ende komt tot aen den gemeenen Naet, die door den Oogen-kuyt daelt. In dit Been staet een Heelmeester wel te letten op de Holligheynt ontrent de Wijn-

braeuwen, tusschen beyde de tafelen van de Pan, op dat hy niet en meene, dat wanneer de eene tafel gequetst is, de andere oock gequetst zy, ende alsoo qualick daer een Boor soude opsetten. *Ambr. Paré* getuyghet, ende wert door de ondervindinge bevestigt, dat, wanneer door quetsuyre, de uytellicke tafel gebroocken zijnde, dese Holligheynt ontdeckt wert, de Wonde gemeenlick ongeheellick is, ende niet als met een Plaesterken moet bedeckt blijven. Dese Holligheynt is van boven rontsom met been besloten, dan onder is se doortochtigh in den Neus. Sy werdt gemeenlick van een Beenderken, uyt de onderste tafel spruytende, in twee gedeelt, ende van binnen bekleedt met een groenachtigh vlijsjen. Over 't gebruyck van dese Holligheynt twisten de Ontleders. *Fallopus*, van *Wesel*, ende *Spiegel*, meenen, dat de Lucht, door dese Holligheynt, den Reuck de Heffsenen aenbrenghet. Dan het selve en is niet waerschejnlick, alsoo hier geen Zenuwen en zijn, gelijk wel in andere sinnen, om den Reuck over te brengen. *Baubinus* is van gevoelen, dat dese Holligheynt de Stem behulpigh is, ende dat in de gene, die een platte Neus hebben, de selvige, van den Pijl-naet tot den Neus loopende, uytgedaen werdt; ende dat daerom soodanige geen goet geluyt en slaen, maer door den Neus spreeken. Maer de ondervindinge toont geheel anders. Ick hebbe by d'Heer Professor *Pann* gesien verscheyde Beckeneelen, die met dese Holligheynt wel versien waren, niet tegenstaende de Pijl-naet de selve in twee verdeelt hadde. Ende sijn E. stelde het gebruyck van dese Holligheynt, om de Lucht door den Neus opgetrocken, in de selve opgehouden, ende alsoo wat bereydt te werden, om met haer raeuwigheynt, ofte groote onmatigheynt, daer sy dickwils mede behebt is, de Heffsenen niet te beschadigen. Dit gevoelen werdt by vele gekeurt voor het beste.

8. De twee Opper-hoofs-beenderen zijn vier-hoekigh, scheyden van malkanderen door den Pijl-naet: palen onder den schubs-wijsen naet, voor aen den *Krans-naet*, achter aen den *Winckel-naet*. Dese Beenderen zijn de vooste, ende alderteerste, seydt *Hippocrates*, om dat het Hooft, door de veelte der Aderen, hier de meeste uyt-damping van nooden heeft. De plaetsche van dese Beenderen, daer de Pijl-naet, ende *Krans-naet* te samen loopen, is den top van 't Hooft, in 't *Griecx*, om sijn sachtigheynt, *Bregma* genoemt; want dese plaetsche is in de eerst-geborene kinderen open, ende van been ontbloot, (vertoonende het kloppen der Heffsenen) ende blijft noch soo eenige tijdt. Waerom sommige de selve den naem geven van *Fonteyne des Hoofts*. De gemelte ontleder *Baubinus* schrijft van een Vrouw, in de welcke dese opening op haer ses-en-twintigh jaer noch niet gesloten en was, ende dat sy verwijden door Hooft-pijn. Het Beenken, dat dese opening sluyt, en krijght nimmermeer gelijcke dichte, nochte vastigheynt, als de andere Beenderen; soo dat een Pan tegen 't licht gehouden, dese plaets doorluchtigh sal vertoont.

nen. Waerom oock de Stovingen, Smeeringen, ende alle *Topica*, dat is, plaetselike Heel-middelen, op dese plaets gebruyckt werden, alsoo hare kracht hier best kan doorschieten. Ende sommige Genees-meefters stellen alhier een *fontanel*, ofte loos-gat, tot stuttinge, ende ophoudinge van de Sinckingen. Ende al is 't dat *Laurentius* sulcks niet goet en vint, om de vaten, ende vefelen van het dicke Heiffen-vliesch: soo kan ick even wel getuygen, het selve in Italyen, daer het gemeen is, gesien te hebben met groot voordeel gebruycken. Daer zijn sommige Schrijvers van onsen tijdt, die dit Beenken, tot poeyer gestooten zijnde, tegen de Vallende-sieckte seer prijfen. Dit is de plaets, die *Hippocrates*, in sijn Boeck van de Hoof-wonden; keurt voor de gevaerlickste, om gequert te werden. Ende sulcks niet alleen om der selver swackheydt; dan oock, om dat de slagen daer op recht neder vallen, ende alsoo niet af en schampen, maer als wederom steuyten; 't welck daerom oock meerder schudding, dreuning, ende ontroering in de Heiffenen veroorsaect. Het selve betoonen de Stralen van de Son, die daerom des Somers meerder steecken, om dat sy recht neder schieten, ende dat haer kracht als wederom steuyt. Sulcks heeft hier oock plaetsch; soo dat, door die groote beweginge, de binnenste Aderkens van de Heiffenen dickwils komen te bersten, ende het Bloedt daer uytloopende de doodt te veroorsaeken.

9. Aen de Opper-hoofs-beenderen volgen, ende zijn gehecht de Beenderen, die de Heiffenen van ter zijde bekleeden, welcke plaetsch gemeenlick de *Slaep van 's Hoofs* geheeten werdt, (om dat men op de selve leggende, bequamelick slaept) ende daer na dese Beenderen oock *Slaep-beenderen*. Sy werden in Latijn *Offa temporum* genoemt, als of wy seyden *Tydt-beenderen*, om dat sy den tijdt des levens, ofte den ouderdom te kennen geven. Want op haer plaetsch beginnen de hayren eerst grijs te werden; het welck de Poet *Virgilius* oock raect 5. *Æneid.*

Temporibus gemini canebat sparsa senectus.

Sy zijn rontachtigh, met de Opper-hoofs-beenderen gevoeght schubs-wijs, ende dat, alsoo sy onder geheel dick zijn, noodwendigh, om geen meerder swaerte, ofte veel liever, ongelyckheydt te maecken. In dese Beenderen zijn de drie Beenderkens, die het Gehoor dienen. Dan alsoo die niet en strecken ten dienste van een Heel-meefters, soo sullen wy de selvige hier overflaen.

10. Het selste Been van de Pan is het *Achter-hoofs*, 't welck bepaelt, ende omschreven werdt over al door den *Winckel-naet*, ende een *dwersse Lijn*, gemeen wese fende met het *Wigge-been*. Ende dit Been gaet alle andere in hardigheydt te boven, om dat de slagen van achteren niet wel gelluyt, noch voorfien en konnen werden.

11. Het sevende Been, om dat het een beytel, ofte wigge-gelijckt, ofte, als *Laurentius* meent, om dat het tusschen de Beenderen van de Pan, ende Opper-kaeck, gelijk een beytel schiet, hebben de Grieken *Wigge-*

been genoemt. Men soude het oock den naem mogen geven van *Gront-been*, om dat het een deel is van der Heiffenen gront-vest. Hier is de *Sadel*, op welcke den Trechter, ende Fluym-klierken komt, waer door de fluymen, ende vochtigheydt uyt de Heiffenen in den Mont loopen.

12. Het achtste ende laetste Been van de Pan is het *Seef-been*, alsoo geheeten, om dat het bovenste Deel vol gaetjens is, gelijk een seve. Het gebruyck van dese gaetjens is voornamelick om de lucht hier door in de Heiffenen op te halen, ende met de selve den Reuck aen de Heiffenen te brengen; waerom oock de tepelachtige uytsteekfels der Heiffenen, het voornaemste werck-tuygh van den Reuck, alhier in een holligheydt komen, ende als die door verkoutheidt, ofte anders verstoppen, dan vergaet den Reuck. Het ander gebruyck van dese gaetjens is, het suyveren van de Heiffenen. Want al is 't, dat de slijmerigheydt door den Trechter gefegen werdt op het Fluym-klierken, ende alsoo in den Mont; als even wel de bovenste holligheden der Heiffenen vol slijms zijn, soo dnypt het selve door dese gaetjens van 't Seef-been, in den Neus, 't welck het snoot is, dat wy door den Neus quijt werden.

Dit zy nu genoegh van de acht Beenderen des becke-neels, de welcke alsoofse met *Naden* aen malkanderen gehecht zijn, soo is oock noodigh dat wy 't getal, ende 't gebruyck van de selvige aenwisen. Het getal van de Naden en is in man ende vrouw niet verscheyden, gelijk *Aristoteles* gemeent heeft, maer hebben beyde eygene, ende gemeene.

De *Eygene* zijn, die de beschreven Pan-beenderen van malkanderen scheidt. De *Gemeene*, die de Pan scheidt van de Opper-kaeck, Wigge-been, ende Seef-been.

De *Eygene* zijn tweederhande, echte ende on-echte. De echte, ofte rechte, zijn als de tanden van een zage tegen malkanderen gevoeght; ende zijn drie in getal. De *Krans-naet*, die het Voor-hoofs-been van de Sijdel-beenderen af scheidt. De *Pyl-naet*, de welcke recht is, ende de Opper-hoofs-beenderen van malkanderen scheidt. De *Winckel-naet*, maekende eenen drie-hoek, omvangt het Achter-hoofs-been. De *On-echte*, ofte *Bastlaert-naden* zijn twee, schubs-gewijs gelchepen, ende dies *Schubachsigh* geseyt. Den eersten scheidt het Achter-hoofs-been met een dwersse linie van het Wigge-been, ende gaet door de holligheydt van de Slaep-beenderen, ende dan weder na beneden, ende de achterste Tand, het Wigge-been oock rontsom begriepende. Den anderen beginnende uyt het hol van de Slaep-beenderen, gaet midden door de Oogh-beenderen, ende komt in den Neus aen een, het Voorhoofs van de opperste Kaecks-beenderen scheidende.

Het Gebruyck van dese Naden is, voor eerst, om dat door de selvige de Heiffenen soude mogen uyt dampen. Ten tweeden, om dat den Breuck van een been (het welck van de Glaes-maekers oock nagevolgt werdt) niet en soude voortloopen. Ten derden, om dat daer door

door het harde Heiffen-vlies fijn vefelen fchieten foudetot het maecten van 't Panne-vlies, ende 't felve tegen de Pan van binnen opgetrocken zijnde, de Heiffenen, ende haer holligheden ruymter plaetsch te laten. Want gelijk in de Borft zen 't Herte, ende de Longe een ruymte gegeven is, in de welke fy vryelick beweeght konnen werden: alfo is oock in 't Hooft een ruymte gelaten voor de beweginge der Heiffenen. Dese gefchiedt gefamentlick met de Hert-klopping; gelijk in de vefliche Hooft-wonden klaerlick waergenomen werdt. Ten vierden dienen oock de Naden, om dat de uytwendige Heel-middelen te dieper fouden in-gaen: daerom gebiedt *Galenus* de felvige op de plaetsch van de Naden te leggen.

De kennisfe van dese Naden is een Heel-meester feer noodigh; want voelende in de Wonden met fijn *Prover*, ofte *Proef-yfer*, ende on-evenheydt gewaer werdende, fal konnen weten, ofte de Pan gebroocken is, ofte niet. Dan het gebeurt, doch feer felden, dat de Naden in wel-fchappen Hooften veranderen: *Aristoteles* meende, dat de Pijl-naedt in de Vrouwen, ende *Fallopis* in de Kinderen tot den Neus toe ging. Maer fy zijn beyde verdoot, alfo de Nature daer in fomtijds speelt, ende geen eenen ftreeck en houdt. *Vesalins* fchrijft gefien te hebben, dat het achter-hooft met den Pijl-naedt doorfneeden was. Doctoor *Paaw* toonde ons twee kleyne Naden in de Opper-hoofis-beenderen by den Winckel-naet. *Sylvius* getuyghet een Pan gefien te hebben in de welke al de natuurlicke, ende gewoone Naden verdubbelt waren; het welck oock van *Eustachius* werdt bevestight. In foodanige gelegentheydt, indien een Heel-meester met fijn *Proef-yfer* over de gequetste Pan ftrickende, ende vernemende on-evenheydt op de plaetsche, daer de gewoonlycke Naden niet en zijn; daer uyt oordeelde dat het Been gebroocken was, en fonde van onwetenheydt niet te befchuldigen zijn: alfo *Hippocrates* felve bekent, daer in bedrogen te zijn geweest: die man, van de welke *Macrobius* feyt, dat noch bedriegen, noch bedrogen konde werden. Dit zy genoeg van de Pan; is overigh te seggen van de Beenderen des Aengefichts.

13. Het *Aengeficht* weit verdeelt in de Opper-kaeck, ende Onder-kaeck.

De Opper-kaeck is in de Mefchen, ende in alle andere dieren onbeweeghlick, behalven in de Crocodijl, ende Papegaey. De Crocodijl beweeght de bovenfte, ende heeft de onderfte kaeck foo valt aen de Slaep-beenderen, dat hy fe in 't minste niet en kan roeren. Maer de Papegaey roertse alle beyde. Nu in den Mefche is de bovenfte onbeweeghlick, voor eerft, om dat het anders 't Geficht, ende den Reuck foudet beletten, daer beneffens foudet de harde kolt oock foo wel niet gekaetwt konnen werden. Gelijk men fiet in de Korenmolens, dat van de twee fteenen, den eenen stil leyt, ende den anderen gedraeyt werdt, om het koren fijn te malen; foo gaet het oock met onfen Mondt, die de spijfe fijn moet malen voor de Maegh; ende is derhal-

ven noodigh geweest, dat het een Been stil was, ende het ander hem beweeghde. Behalven dat het bovenfte onbeweeghlick moest wesen; om de fraeyghydt van het Aengeficht niet te fchenden. Want onfen Schepper heeft infonderheydt gelet, om den Mefchen met een fraey Aengeficht te vergieren, als wefende het beelt van de Ziele. Daerom fteekt het niet uyt, gelijk in de Beeflen, maer is korter ende ronder; ende dienvolgende foo veel te fraeyer. Derhalven maecten de Rechts-geleerden oock fwaigheydt om het Aengeficht der misdadigen met brant-teecken te quetsen. Want in de *Wet*, *Si quis ad metallum 17. C. de Poenis*, werdt gefeyt, dat het Aengeficht gedaente heeft na de hemelliche fchoonheydt.

14. De Opper-kaeck beftaet niet uyt een, maer vele Beenderen; niet foo feer om van een flagh of floot kleyn der ongemack, ende fchade te lijden: als wel, om dat uyt haer famen-voeging de Banden van de Spieren fouden voortkomen, om te vaster aen haer beginselen, als beenachtige Deelen gevoeght, ende foo veel te ftercker te zijn: daer beneffens, om dat de Kaecks-beenderen niet allefins even valt ende hardt, ofte even dick ende vast moellen wesen. Dese Beenderen zijn elf in getal, ofte vijf paer, ende een ongepaert.

Het eerfte paer zijn twee middelmatigh groote Beenderen, uyt de welke het onderdeel van den Oogh-kuyl den geheelen kleynen Oogh-winckel, een gedeelte van het Juck-been, ende de Wang t'famen gefet zijn.

Het *Juck-been* ofte *Ot jugale* en is geen een Been, maer alleen een vergadering van twee uytfteeckende Beenderen, het ene van dit Kaecks-been, het ander van de Slaep-beenderen. Dit is gemaeckt tot befcherming van de Slaep-fpier. Want alloo de Wonden hier veeltijds doodelick zijn, ende dat de fpanning ende onfteeking van desen Spier, eenen diepen fleep ofte trecken van Zenuwen veroorfaeckt, gelijk *Hippocrates* feydt in fijn Boeck van de Breucken, foo heeft de voorfichrige Nature den Pees van desen Spier van buyten als met een fteene muer omgingelt.

Het tweede paer, zijn twee kleyne Beenderkens, die den grooten Oogh-winckel maecten. Hier is mede de voorfichrigheydt van de Nature te sien, te weten een gat, 't welck in den Neus doorgaet, waer door niet alleen de vochtigheydt van de Heiffenen, die op de Oogen valt, ende over de Wang foudet moeten loopen hebben, door den Neus fijn tocht heeft; maer eenigh vulnis, ofte kleyne vliegghens die in 't Oogh komen, door den Neus uytgefnoten werden. Op de kant van dese holte zijn kleyne Klierkens, door de welke die vuyligheydt in de Neus uytgeperft werdt, ende oock de tranen haren loop hebben.

Het derde paer, zijn twee groote Beenderen, bevangende alle de Tandens, ende dese zijn eygentlick van *Galenus* in 't 11. Boeck van 't Gebruyck der Deelen op 't 9. Cap. voor de Opper-kaeck gehouden. Dese hebben in haer een groote holligheydt, om foo veel te lichter te zijn.

Het vierde paar, zijn twee kleyne Beenderkens in 't onderste van 't Gehemelt, niet verre van het Wiggebeen. Het Verhemelt van de Mont is vol kleyne gaetjens, door de welke de sluymige vochtigheydt der Heiffenen gekleynt werdt tot in den Mondt, gelijk door het Seef-been in den Neus. Ende dit is de oorsaeck, waerom dat de Verhemelt-beenderen soo dickwils komen te bederven ende te verrotten in de gene, die seer sluymigh van aert zijn, voornamelick soo by de selve vochtigheydt een scherpigheydt ofte quaetaerdigheydt is, gelijk in de gene, die de Pocken hebben. Ick gae tegenwoordigh over een man, wiens sluymen, gelijk hy seydt, niet anders en smaecten als Koper-root, ende dese hebben sijn Gehemelt wel 't vierendeel opgegeten.

Het vijfde ende laetste paar, zijn de twee Neus-beenderkens, die met malkanderen het bovenste van de Neus maecten. Dese Beenderkens en komen maer half wegen den Neus, het overige is van Kraeck-been. Want 'ten diende niet, dat hy heel van Been was, om niet licht te breecken; maer hy moest boven van Been zijn, om aldaer open te staen, op dat de Lucht, die wy gestadigh van doen hebben, daer door in de Heiffenen soude opgehaelt werden. Onder moest hy van Kraeck-been wesen, om dat de Neus-gaten te beter gesnoten souden werden, ende met eenen in 't adem-halen lichter op ende neder gaen, als oock om de selve toe te houden voor quaden Reuck, ende om dat se soude konnen wijcken voor stoot ofte slagh. Dese Beenderkens zijn langwerpigh vierkant, in den Mensch smalder, als in een Hout, ofte Sim: ende maken derhalven dat de Oogen van de Menschen soo verre niet van malkanderen staen. Welcke saeck soo verre van *Aristoteles* in *Probl.* getrocken wert, dat hy hier uyt wil betoonen, den Mensche onder alle Dieren de vernuffte te zijn. Want hoe dat 'er minder plaetsch tusschen beyde de Oogen is, hoe dat de stralen van 't Gesicht rechter linie hebben, ende maecten, als se te samen komen, kleynder hoek; het welck gaeuwer ende wackerder Gesicht veroorsaect.

Het laetste ende on-even Beenken, is de muer ofte het schutsel van den Neus, het welke tusschen beyde d'ander in komende, geen steunsel aen den Neus en geeft.

15. Dit zy genoeg van d'elc Beenderkens van de Opper-kaeck, wy sullen nu komen tot de Onder-kaeck. De Mensch heeft de selve na de grootte van sijn lichaam alderkortst ende by-naront, om des Aengesichts rondigheydt, die veel fraeyer ende aerdiger is, als de lengte. De ander Dieren (behalven de Apen, die het Menschen Aengesicht wat na by komen, ende oock by-na handen gebruycken) hebben lange ende uytsteekende Onder-kaecken, alsoof se de selve in plaets van handen gebruycken, ende moeten bocken om met den Mont de Spijse van d'aerde te nemen. De Onder-kaeck gelijckt van buyten eenen boogh, heeft van binnen groote holligheydt, om dat se soo veel te lichter soude zijn in 't bewegen. Bestaet uyt twee Beenderen, die in de jonge Kinderen noch niet vast aen een gehecht en zijn, dan in vol-

wassene zijn se soo vast aen malkanderen verknocht, dat se maer een Been schijnen te wesen.

16. In beyde de Kaecken zijn de Tanden gepaelt, welckers voornaemste ampt is de Spijse te knacuwen, ende kleyn te breecken, ende over te doen aen de Tonge, om door de Keel geflickt te werden. Dit is 't gene wy eten noemen, waer van daerom in het Grieks, *Lactijn*, onse, ende andere Talen, de etende Tanden haer benaminge trecken. Dese selve beschrijven wy te zijn de alderhardtste Beenderen, van binnen hol, met Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen versien, in de huylkens van de Kaecken als spijckers gevoecht, met Vliesen, ende Vleesch, als met Banden, vast gemaect, streckende voornamelick om de Spijse te breecken, ende voor de Maegh te bereyden.

Dat het Beenderen zijn bewijst haer wesen, haer koude, ende drooge gematigheydt; als oock haer hardigheydt, vastigheydt ende wittigheydt.

Dat het de alderhardtste Beenderen zijn, blijkt, onder andere, daer uyt, dat sy alleen, als de Romeynsche Schrijver *Plinius* betuyght, (*7. Nat. 12.*) met het andere lichaem (gelijk de Romeynen haer dooden plegen te doen) niet en verbranden, ende (*36. 17.*) wanneer in den steen, die men *Sarcophagus* noemt, het gantsche lichaem in veertigh dagen verging, ende als opgegeten werde, de Tanden noch geheel over bleven. Het was oock wel hoogh-noodigh, dat sy soo hardt waren, op dat se, door het veel knacuwen ende bijten op harde dingen, niet te seer slijten en souden.

Tot de seven jaren is in de Tanden een merckelicke holligheydt, met een dunne schobbe, gelijk de walfsen-huylkens van de Byen, bekleedt. Door dese holligheydt, schieten eenige Zenuwken, Aderkens, ende Slagh-aderkens tot binnen in de Tanden. De Slagh-aderkens veroorsaecten, dat, als een Tant doorboort werdt, daer dickwils veel Bloedt uyt springt, ende in onsteeking, ende pijn een klopping gevoelt werdt. Sy bewaren de natuyrlieke wormte der Tanden, ende brengen de selve haer voedsel aen, het welck sy gestadigh van doen hebben, om soo veel aen te nemen, als sy aegaen. Nu dat se groeyen, ende afflijten, blijkt daer uyt, dat als een Tant uyt valt, ofte uytgetrocken is, de gene, die daer recht tegen over staet, veel langer uytvalt, als die nevens hem gelegen zijn, om dat hy geenen Tant over hem hebbende, daer hy tegen werckt, ende wrijft, gestadigh af, ende niet weder aen en neemt, daer de neven-staende niet meerder en groeyen, als sy door het eten verslijten; het welck duyrt tot den laetsten ouderdom, soo dat se uytgetrocken zijnde, dickwils wederom wassen. Want het voedsel, gelijk *Hippocrates* schrijft, loopt 'er altydt met menighe na toe. Wy lesen van een Borger uyt *Samothracia*, die noch wederom Tanden kreegh, na sijn hondert ende vier jaren. Ende *Aristoteles* getuyght, van sommige Vrouwen, die de Back-tanden na haer tachtigh jaer uyt quamen. Door de Aderkens werdt het overige voedsel wederom

getroc-

getrocken na het Herte. Van wegen het Zenuwken, ende het van binnen bekleedende Vliesjen, hebben de Tandten scherp gevoelen (hoe wel niet het Been, als hier voor geseydt is) gelijk de groote pijn wel uytwijft, als mede dat se van luyre, ende wrange dingen eggerigh werden.

De Tandten zijn, gelijk spijckers in een balck, vast in beyde de Kaecks-beenderen gehecht. De Zenuwe in de holligheyt komende, maect haer vast, de Foselen der Vliesen, hangende om de wortels van de Tandten, binden deselve te samen, ende van het Tandt-vleysch werden sy rontsom onderstut, ende het selve bedorven, ofte opgegeten zijnde, soo komen sy losch te werden, ende uyt te vallen, gelijk in de Blauwschuyt veeltijds te sien is. Haer samen-settinge werdt oock losch, ende wanckelbaer door al te heete dingen, die hare vochtigheyt doen verdwijnen; als oock door veel kout water te drincken, het welck de Troglodyten gebeurt, gelijk *Sealiger* schrijft *Exerc. 271*. Want het voedsel werdt door de kouw daer van daen gedreven, ende de wormte uytgebluscht.

De Tandten staen in haer huyskens, sonder dat se nochtans aen het Kaecks-been vast gegroeyt zijn, het welck even wel somtijds gebeurt is. *Hollerius* schrijft van een Heel-meeftler, die by sijnen tijdt te Parijs een Tant-trekkende, met eenen uytruckte een stuk van de Kaeck, ende de nabuyrige Tandten, waer op een gevaelicke Bloet-vloeying volghde. De Tant-trecker voor recht geroepen zijnde, werde vry ende onschuldigh verklaert, overmits ondervonden werde, dat de Tandten niet na de gemeene natuurs wijze in haer hollen geplant waren, maer gantschelick aen het Kaecks-been vast gegroeyt. Dit vonnis komt over een met het gene de wijfgeige *Plato* siet in sijn 5. Boeck van de Wetten, seggende dat een Genees-meeftler behoort vry gewesen te werden, wanneer hy niet wetens, ende willens qualick gaet. Want het verhaelde soude *Esculapius* selve wel konnen gebeurt hebben, die voor een God by de Heydenen gehouden is, ende het Tant-treken gevonden heeft, gelijk *Cicero* schrijft in sijn 3. boeck van de Nature der Goden.

De Tandten en werden niet gemaect even als sy uyt-komen, gelijk sommige dencken: maer haer afteykeninge geschiet te gelijk met die van d'andere Beenderen; dan werden allencxkens voltrocken, soo dat se eenige tijdt onvolmaect in de Kaecken schuylen, ende niet gelijk uyt en komen. Want sommige vertoonen haer ras, gelijk de voorste, soo om dat sy scherper zijn, als om dat het Tant-vleysch, daer sy onder stecken, in 't suygen gestadigh tegen den Tepel wrijft, ende daer van verhittende lichtelicker verdunt, ende doorboort wert. Men leeft van de Romeynen *Marcus Curius*, die daerom *Dentatus*, ofte Getande genoemt werde, ende *Papirius Carbo*, datse met Tandten geboren zijn: het welck seer selden geschiet. Maer sy openbaren haer gemeenlick eerst op de sevende maent, ofte wat later, in dien het kint kucht, ofte hoeft, gelijk *Hippocrates* seyt,

waer op dickwils, insonderheyt de Honts-tanden voortkomende, Stuypen, ende Loop volgen, 3. *Aphor. 25*. Nu waerom dat in den Mensch de Tandten langamer uytkomen, als in de Beesten (den Olifant heeft sijn Tandten, soo drae hy geboren is, gelijk *Aristoteles* schrijft 2. *Hist. An. 5*.) als oock dat hy tandeloos geboren wert, seyt de gemelte *Aristoteles* 2. de *Gen. An. 4*. de oorfaeck te welen; om dat de aerdtachtige overtoligheyt, daer de Tandten haer groeyfel van nemen, onder alle Dieren by den Mensch minst is. Godt heeft daer in wel forge gedragen, ende de Kinderen sonder Tandten laten ter werelt komen, op dat sy in 't suygen den tepel niet quetsen, ofte doorbijten en souden; gelijk men siet, dat vele doen, wanneer sy met tanden suygen, ende maecten, dat het bloedt langs de Borst loopt: het welck de Moeders, ende insonderheyt de Minnen, door de pijn, afkeerigh soude maecten van 't soogen. Daerom spruyten sy wel ter tijdt uyt, wanneer het kint begint te eten. Want elck deel wert op die tijdt eerst volmaect, als sijn gebruyck van nooden is. Hierom meent de meer-gemelte *Aristoteles* 5. de *Gen. An.* dat de Voor-tanden eerder uytkomen, als de Back-tanden, dewijl de spijs eerder doorsneden, als kleyn gemalen wert. Het welck de oorfaeck is van insicht, *finalis* genoemt; dan de werkende is, dat de Voor-tanden scherper zijn, ende dien volgende eerder konnen doorboren, gelijk nu geseyt is.

De Tandten hebben verscheyden gebruyck. Het voornaemste is, om de spijs te breecken, kleyn te morselen, ende te malen. Soo seyt *Cicero* in 't 2. boeck van de Nature der Goden, *Dentibus in ore constructis manditur, extenuatur, ac molitur cibis: eorum adversi acuti* (dat zijn de Voor-tanden, ende Honts-tanden) *dividunt escas, intimi autem* (te weten, de Back-tanden) *conficiunt, qui genuini vocantur*. Ende dit is de voorbereyding van de eerste verteering, die in de Maegh geschiet: ende als de spijs in den Mont wel geknacuwt, gemorselt, ende gemalen is, dan is sy bequaem om in de Maegh wel verteert, ende tot goeden Gijl voor de Lever bereydt te werden. Die weynigh Tandten hebben (want die geheel tandeloos zijn, besigen haer verharde Kevers) ofte die de spijs, door honger, ofte slygheyt, eer dat se half geknacuwt is, inslocken, voelen, dat sy haer Maegh beswaert. De Beesten, die boven van Tandten ontbloomt zijn, om dat de stoffe der selvige tot de Horens gegaen is, moeten herknacuwen, alsoo de spijs van de onderste Tandten alleen niet kleyn genoeg gemalen en kan werden. Het tweede gebruyck der Tandten is, om de stem te maecten. Want als men spreeckt, soo slaet de stem tegens de voorste Tandten; ende men bevint oock, dat de gene, die tandeloos zijn, belabbert spreecken, ende de R. ofte S. niet en konnen uytbrengen. De Poët *Homerus* seyd, dat de Tandten den Mensch gegeven zijn, om de klappernye te bedwingen. Want sy staen als muynen voor de Tonge. Sommige meenen, dat sy mede tot gieraedt souden

strecken, alsoo het seelick slaet, tandeloos te zijn. De nature heeft oock tot fraeyghed van den Mont, ende welstand van de Tandens, de selve met Vleyfch beset, ende met de Lippen, gelijk als een schilt, bedeckt, op dat se, als een borst-weering souden wesen voor de Tandens, om de koude Lucht wat te breecken, ende tegen te houden. *Aristoteles* schrijft, dat de Tandens, die sommige Beesten zaeghachtigh, ofte uytsteecken de hebben, haer gegeven zijn, om te vechten, ofte haer te beschermen: dan daer toe heeft de Mensch sine Handen.

Het getal der Tandens is in alle Menschen niet eveneens: maer altijd is het meerder veel beter als het minder. Want die lang leven, schrijft *Hippocrates*, hebben vele Tandens, ende die weynigh, ende ydele Tandens hebben, seydt *Aristoteles*, zijn kort van leven. Maer dit en gaet in alle Menschen juist niet altijd even vast. Want *Saetonius* verhaelt, dat de Keyser *Augustus*, ydele, weynige, ende rouwe Tandens gehadt heeft, die nochtans tot den ouderdom van ses-ende-tseventigh jaer gekomen is. Welck exempel *Cardanus*, de *Subt.* regens *Aristoteles* in-brengh. Dan *Sealiger* beantwoordt wel, genoegh te zijn, dat soodanige uytpraecken meestendeel waer zijn; ende dat sulcks oock selfs in de Kort-bondige Spreucken van *Hippocrates* moet stant grijpen: dat mede *Cardanus* beter gedaen hadde, de reden van 't gene de Prince aller Wisgerigen te ondersoecken, als met een exempel de aensienlickheydt van soo grooten man te krencken. De reden is dese: Weynigh Tandens beteycken, dat 'er weynigh stoffe, ofte weynigh kracht is. Ende dit zijn beyde teycken van kort leven; ende niet-te-min oock oorfaeck. Want de gene, die weynigh Tandens hebben, en konnen de spijs niet wel kaeuwen, ende de selve wel bereydt aen de Maegh over-senden; waer door dan geschiet, dat de selve aldaer niet wel verteert en werdt. Ende het is alsoo gelegen, dat de eerste ver-teeringe van de Maegh, in de tweede van de Lever niet verbetert, noch aldaer uyt rauwe Gijl goet Bloedt en kan gemaect werden; waer aen de langdurigheydt van ons Leven meest hangt, ende derhalven en schijnt niet qualick geoordeelt, dat op ydele Tandens gemeenlick kort leven volghet. Even wel of somtijds door de on-gewoone hardigheydt van de Kaecks-beenderen, de Tandens geen door-tocht en konden vinden, ofte de selve doorboren, soodanigh geval en soude geen teycken van kort leven mede brengen. Dat, ofte dier-gelijcke soude wel plaetsch mogen gehadt hebben in den Keyser *Augustus*, ende andere, in de welke wy sien dat de harde Kevers het ampt der Tandens genoegh wytvoeren.

Vorder al is 't, dat wy in de Griekische Historyen lesen van *Pyrrhus*, Koning van Epirus, ende andere, als oock by *Melancthon* in *Physic*, ende de *Anima*, van een dochter van Saxen, die maer enen Tant gehadt hebben; de geheele Kaeck bestaende; ende dat de

dochter van den Koning *Mithridates* met een dubbelde rijsde Tandens is versien geweest, ende *Hercules* met drie rijsden, 't welck *Columbus* mede betuyghet van sijnen soon *Phibus*: soo zijn dit al te famen vogels (gelijk het spreek-woord seydt) die selden vliegen, ende de gemeene loop der Nature is een rijsde Tandens, ende dat in de Opper, ende Onder-kaeck meest selthien, ende zijn drierley, Voor-tandens, Honts-tandens, ende Back-tandens; verschillende in gedaente, ende ge-bruyck.

De Voor-tandens, ofte Boter-tandens, zijn in elke Kaeck vier in getal, staen voor in den Mondt, om de spijs eerst te ontfangen, komen alder-eerst voort, van wegen haer scherpigheydt, ende vallen oock eerst uyt, om dat sy maer een enkele Wortel en hebben. Haer gebruyck is, de spijs als een tweede mes door te smijden, waerom sy by de Grieken den naem voeren van *Door-smijders*.

Aen elke zijde van dese Voor-tandens staen eenen Hoorn-tant, ofte Honts-tant, die dicker ende harder zijn, om 't geoe de selvige niet en hebben konnen doorsnijden, te breecken, ende te morselen. Zijn maer twee, om dat de Mensch (gelijk *Galenus* schrijft in sijn 11. Boeck van 't gebruyck der Deelen op 't 9. Capittel) een tam ende burgerlick dier is, wiens kracht meerder in wijfheydt bestaet, als in sterckte, ende en behoefde daerom soo veel Hoorn-tandens niet, als de wilde beesten, ofte Hondens, die Been breecken. Dese werden oock Oogh-tandens genoemt, wel verstaende, die in de Opper-kaeck staen, om dat sy een deel ontfangen van de Zenuwen, die de Oogen bewegen. Daerom seyde *Celsus* gevaerlick te zijn, de selve uyt te trecken. Ende *D. Paaw* schrijft bevonden te hebben, in Pijn van dese Tandens, Beweginge der Wijnbraeuwen.

Volgen de thien *Kysen*, aen elke zijde vijf, by de Grieken ende Latijnen *Mole-tandens* geheeten, om dat se de spijs van de Voor-tandens door-keft, ende van de Hoorn-tandens gemoestelt, sijnder, als de Molens, noch souden malen, waerom sy boven niet scherp, maer breed zijn. Sy staen binnen in den mont, ofte kinne-backen (daerom by ons Back-tandens genoemt) op dat, als sy de spijs kleyn malen, ende door den mont met de ronge gints, ende weder stooren, de selve niet uyt en soude vallen. De twee achterste van dees Kiesen, werden van *Hippocrates* geleyt *Wijfheys-tandens*, om dat se gemeenlick voortkomen, als het koten uyt is, ende de mensch wijs werdt. Dan dat niet wel te bepalen is, op wat jaer sulcks juist geschiet, blyckt uyt de verscheydenheydt des tijds by de Antheuren voortgebracht. Want *Varro* stelt haer uytkomst op 't sevenste jaer, *Aristoteles* op 't thienste, *Hippocrates* op 't acht-en-twintighste, *Arcenna* op het dertighste, ende andere later, ja tot op de tachtigh jaer.

Dit is 't getal van al de Tandens. Elck van de selve heeft sijn Wortelen, de Voorste, ende Hoorn-tandens en, de Kiesen twee, ende drie, maer selden vier.

Het

Het III. Capittel.

1. *Romps Verdeeling*.
2. *Rug-graet uyt Wervelen, van den Hals, Rug, Lendenen, Stuyt-been, Steert-been.*
3. *Borsts Verdeeling*.
4. *Sleutel-beenderen,*
5. *Schouder-bladeren,*
6. *Ribben,*
7. *Borst-been,*
8. *Swaertachtigh Kraeck-been,*
9. *Been sonder naem, uyt Zijde-been, Heupt-been, ende Gemacht-been.*

WY hadden het Geraemte gescheyden in drie deelen, het Hooft, den Romp, ende uytellicke Lidmaten; ende dewijl nu van alle de Hooft-beenderen gesproocken is, soo brengt het vervolgh mede, dat wy de Beenderen van den Romp verhandelen. Desen wert in drie gedeelt, in den Rug-graet, Borst, ende Heup.

2. De *Rug-graet* (soo genoemt na den Griekschcn naem *Rachis*, dat is graet, ofte doorn, om sijne scherpe ende doornachtige uytsteekfels) begint van den eersten Hals-wervel, ende werdt bepaelt met den laetsten van 't Steert-been. Hy bestaat rontsom uyt Been, om te beschermen het inbesloten Morch, zijnde een uytspuytsel van de Heiffenen, ende het beginsel van de Zenuwen der Deelen onder de Heiffenen, soo heeft de Nature daer voor soo vele sorge gedragen; als voor de Heiffenen, ende de selve met een beeninge borstweering versien. Noch was het oock wel van nooden, dat desen Rug-graet uyt sterke beenderen bestondt. Want gelijk hy in de Maylen, Efels, ende diergelijcke beelden, seer swaer gewicht draeght: alsoo werdt daer door den last des gantschen lichaems in de Menschen staende gehouden, ende over eynde gerecht. Het was oock noodigh, om onse saecken wel te verrichten, dat desen Rug-graet mochte gerecht, ende gebogen werden; is daerom niet uyt een Been, maer uyt verscheyde Beenderkens t'samen-gevoeght, die in 't Latijn *Vertebrae*, ende in onse tale *Wervel-beenderen* genoemt werden, ende in eenige gelijkenisse, die se schijnen te hebben, met de Wervelen, daer de wijs mede spinnen. Tusschen de elcken Wervel, om dat sy in de beweginge, niet hart tegen malkander en souden slooten, ende oock te lichter bewegen, is een glibberigh, ende taey, doch vast Kraeck-been gestelt. Ende als dit, door te groote vochtigheydt komt te verslappen, dan verslapt het geheele lichaem, ende werdt losch, gelijk een rijs. Daeren-tegen, wanneer het selve droogh, ende beenigh wert, dan is een Mensch stijf, ende onbeweeghlick, als een Raeck. Hier-en-boven zijn de Wervelen, tot meerder verscekertheyt, noch met vaste Banden, uyt de Beenderen, Kraeck-beenderen, ende Vliesen spruytende, te samen gehecht, ende met uytsteekfels door malkande-

ren schietende, versien; waer van, als oock van haer gaten, wy nu gaen handelen.

Elcke Wervel heeft door de banck seven *uytsteekfels*, twee opgaende, twee nedergaende, om de geleedinge; twee dweisse, om den oorspronck der Spieren; ende eenen scherpen, eygentlick de Graet genoemt, om het Morch te beschermen. Hier uyt kan wel afgenomen werden, dat het gevaerlicker is, het lichaem al bockende veel te schudden, als achter over deynsende; want op d'eerste wijze gaen de uytsteekfels wat open, daer sy op d'andere vastter sluyten.

De *Gaten* zijn in elcke Wervel wijdt na dicke van het Morch, ende op malkanderen gevoeght, maecten een lange pijp, gelijk een pomp. Elck heeft een kleyne holte, als een half maen, waer mede sy op malkander komende een gat maecten, door het welke de Zenuwen uyttschieten, om de Leden de gevoelicke kracht aen te brengen, ende de Slagh-aderen, ende Aderen in komen, tot voedsel van het Morch. Wanneer die Zenuwen, door dien de Wervelen verdraeyt zijn, gedruckt werden, ofte door eenige ootsaek komen te verstoppem, dan werdt het Deel, daer se na toe gaen, beroert, ende ongevoeligh. Ende als de Aderen, ende Slagh-aderen belet werden het Bloedt af, ende aen te brengen, soo verdrooght het Ruggen-morch.

De Rug-graets Wervels werden in vijf deelen afgepaelt, Hals, Rug, Lendenen, Stuyt-been, ende Steert-been.

Den *Hals* bestaat uyt seven Wervels, die alle wat ingebogen zijn tot steunsel van den Slock-derm, ende de Lucht-ader. Ende om dat de selvige, tot verandering van kosts, ende luchts doortocht, niet en souden gepraemt werden, soo en zijn se niet ront, ende uytspuytende, maer plat na binnen, geschapen.

Volgen twaelf Wervels van den *Rug*, die wat uytstaen, om het Herte, ende de Longe ruymere plaetsche te geven.

Daer na komen thien *Lende-wervelen*, wat na binnen gebogen, om te onderfluten den stronck van de nedergaende Holle-ader, ende de groote Slagh-ader.

Hier op volghet het *stuyt-been*, bestaende uyt ses Wervelen, de welke, om dat se niet losch en zijn, by sommige onder de Wervelen niet gereeckent en werden. Dit Been puyt buyten uyt, om ruymere plaets te laten aen de Blaes, rechten Derm, ende Lijf-moeder; waerom het oock als van binnen uytgeholt is, ende glat.

Het laetste Deel van den Rug-graet is het *steert-been*, soo genoemt, om dat het, als een steert, aen den Rug-graet hangt, ende om dat het in de Becken de steert maect. Ja men leeft oock van sommige volckeren, die dit Been tot een steert uytwie. *Plinius* schrijft dat 'er in Indyen luyden geboren werden met rouwe steerten, die dapper rasch loopen; ende *Paulus Venetus* getuyghet in 't Koninkrijk Lambri volck te woenen op de bergen met steerten, gelijk honden. Ende *D. Bauhinus*, die ick te Basel noch gekent hebbe, verstelde niet

gesien, maer van andere verstaen te hebben, hoe seecker jongken in Denemercken een steert was uytgegroeyt. Dat sommige history-schrijvers verhalen van de Engelschen, als of haer om de vermaetheydt *S. Augustyn* zengedaen, een steert uytwies, daerom oock noch by eenige voor Steert-mans gescholden, weten wy genoegh, dat maer een louter versierfel is. Dit Steert-been en heeft geen beenige hardigheydt, dan in de volwassene: in kinderen is het noch sacht, ende weeck, ende daerom is het uyttschieten van den Eyndel-derm haer soo gemeen, alsoo de selve, ende sijnen Sluyt-spier aen dit been gehecht zijn. Dit is mede een van de voorname oorfaecken, waerom de jonge Vrouwen lichter arbeeydt hebben, als de bejaerde. Want alsoo de mond van de Lijf-moeder op dit Steert-been rust, soo dient het noodtsaekelick te wijcken, wanneer in den arbeeyde de Lijf-moeder het kindt daer tegen druckt, gelijk sulcks in jonge vrouwkens wel kan geschieden; maer in bedaeghde is dit been gemeenlick soo verhardt, ende verdrooght, dat het niet, ofte geheel swaerlick kan wijcken. Hier uyt staet noch af te nemen seer schadelick te wesen, dat de Vrouwen in den arbeeyde op yet hardts sitten; maer dat se dienen wat afhingende gehouden te werden, op dat het Steert-been wat achterwaerts soude konnen schieten.

3. Volgt het tweede deel van den Romp, te weten de *Borst*, de welcke rondsom met beenderen beset is, boven met de Sleutel-beenderen, achter met de Schouder-bladeren, ter zijden met de Ribben, voor met het *Borst-been*, onder met het swaertachtigh Kraeck-been.

4. De *Sleutel-beenderen* zijn alsoo geheeten, volgens de Grieksche, ende Latijnsche benaminge, om dat se, gelijk sleutels, de *Borst* boven toeluyten; waer op siende de Koning van Macedonyen *Philips*, Vader van *Alexander de Groote*, als hem in seeckeren slagh dese plaets gequetst was, ende dat de Meester in 't verbinden gestadigh al geldt eyschte, Neemt, seyde hy, soo veel als gy begeert: want gy hebt den sleutel. Dese benaminge soude oock konnen genomen wesen, na de gelijkenisse met de sleutels, in oude tijden gebruyckelick. Want sy zijn als een lange Latijnsche *s*, na wiens gelijkenisse de sleutels van de huysen in voor-tijden plachten gemaect te werden; waer van *Dr. Spiegel* schrijft noch, gelijk ick mede, te *Padua* gesien te hebben. Sy voeren oock den naem van *Krop-beenderen*, om dat se van beyde zijden den *Krop* sluyten, ende sulcks om te beletten, dat dese gevaerlicke plaetsch niet lichtelick en soude beschadicht werden. Want een Slagh alleen, die hier valt, kan hinder doen aen *Spraeck*, *Stem*, *Beweginge* van 't *Hooft*, ende *Adem-halen*.

Dese Beenderen bestaen uyt halve cirkels, om veel vaten door-tocht te geyen, die niet en dienden verdrukt; ende uyt twee halve cirkels, om de sterckte: want by aldien sy maer van eenen halven cirkel gemaect en waren, dewijl se dun van been, van binnen hol, ende voos zijn, soo soudent se al te licht gebroocken

hebben, gelijk se noch oock lichtelick komen te breecken. Ende al vallen sy lang, dick, ende krom, soo zijns even wel noch langer in de Mans, om de beweginge van den *Arm* minder te beletten, als in de Vrouwen, die se soo verre niet afhingende hebben, het welck van sommige gemeent werdt in haer, om de fraeygheyde gedaen te wesen, gelijk sy oock de holligheyde en hebben, die men in de Mans boven aen den *Krop* siet. Om dese kortigheyde wil, hebben de Vrouwen den *Arm* soo radt niet, gelijk men siet, als sy wat fullen van haer wepen; want dan, om meerder kracht te doen, lichten sy gemeenlick mede haer een been op.

Dese Sleutel-beenderen werden gevoeght aen de Schouder-bladeren door seecker Kraeck-been, daer sy even wel niet vast en zijn, maer werden alleen door eenige Banden van buyten vast gehouden, om dat sy in 't bewegen van den *Arm*, ende Schouderen wat wijcken soudent.

5. De *Schouder-bladeren* zijn van achteren op de Ribben geset, om de *Borst*, als een schilt, te beschermen.

Haer gedaente is drie-hoekigh, ontfen, van binnen hol, van buyten bultigh. Daerse na den *Rug-graet* toe gaen, zijn se breeder, maer dunder, *Taesselen* in 't Griecx van *Pollux* genoemt: dan daer se dicker, *smalder*, ende in scherpte uytstecken na de *Lendenen*, werden se mede, na de gelijkenis, *Vleucken* by de Grieken geheeten. Dan dese gedaente en komt de geheele Schouder-bladeren niet toe. Want *Hippocrates* oordeelt *6. Epid.* dat de gene, welckers Schouder-bladeren vleucksgewijs uytstecken, tot de *Teering* genegen zijn. De reden hier van is, volgens het schrijven van *Galmus*, ende *Palladius*, dat soodanige lichamen van den beginne aen kout van aert zijn. Ende alsoo het werck van de wermt is uyt te setten, ende te verwijderen, soo blijven hier de *Wervelen* kleyn, bekrompen, ende, gelijk men seydt, onderbleven: waer door de spitse Ribben de Schouder-bladeren mede uyt doen stecken. In soodanige en werden de Ribben niet volkomentlick gevoeds, ende dien volgende en konnen se oock niet wel groeyen. Ende alsoo de *Longe* even wel toeneemt, ende de *Borst* te kleyn werdt, om haer volkomentlick op te geven, tot het halen van den aeffem: daer op volght dan een verstickinge, ende bedervinge van de natuyrlicke wermt, die door de *Lucht*, de welcke de *Longen* intrecken, onderhouden, ende verfrist moet werden. Soo dat de *Longe*, verhindert zijnde door de nauwte van de *Borst*, sulcks te doen, ende daer over mede komende te bederven, soo veroorsaect dit noodtsaekelick de *Teering*. Waer aen blijkt, hoe wel wy in 't eerste *Capittel* berispt hebben de quade manier der gene, die om de jonge dochterkens dunne middelen te maken, haer *Borst* soo seer pramen, dat daer door, de *Wervelen* achter van haer plaets wijckende, eenen hoogen rugh gemaect wert.

Om weder te keeren tot de Schouder-bladeren. Dese drijven achter op, ende over de Ribben, sonder met eenigh Been gevoeght te werden, om dat den *Arm* hem

hem vry soude kunnen omdraeyen. Haer smal eynde, den Hals genoemt, eyndicht in een kuyl, daer het Hooft van den Arm ingelaten werdt. Dese Kuyl en is niet diep, om dat den Arm te beter soude kunnen draeyen, ende swaeyen. Op dat dan dese losse geleiding niet, door lichtoorfaeck, verschieten soude, ende aen den Arm de beweginge benemen, soo is den selven niet alleen rontform met Kraeck-been beset, ende met Banden, ende Spieren wel versien, maer oock, tot meerder verseeckert-hey, zijn hier twee uytsteekfels gestelt. Waer van het een dat kleyn ende krom is, na de gelijckenisse, volgens het Griecx woordt, *Ravens-beck* genoemt werdt. Het ander is grooter, ende komt van den graet van 't Schouder-bladt, *Acromion*, ofte *Schouder-top* geheeten. Hier staet aen te mercken, dat alsoo dese uytsteekfels boven de geleiden staen, soo siet men, dat den Arm meest na beneden uyt het lidt gaet, alwaer men dan onder de Oxelen het Hooft van den Arm voelt uytsteeken. De Wonden, die op dese geleiding van de Schouder met den Arm, ofte op den Hals van het Schouder-bladt vallen, zijn veeltijds doodelick, gelijk ick aen vele Krijghs-luyden gesien hebbe. Soo verhaelt oock onder andere de President *Thuanus* in sijn Historie, hoe *Anthoine de Bourbon* (Vader van Henrick de Groote) Koning van Navarre, in de belegering voor Rouen, ende den Hertogh van *Guise* voor Orleans, hier geschoren zijnde, daer van overleden. De reden is, soo om dat rontform dit gelid veel groote Vaten zijn, als Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen: als om dat van wegen de naderhey, de onsteeking, ende bedervinge, die op dese plaetsch valt, het Herte terstont werdt medege-deelt; waer op dan, na eenige quade toevallen, eyndelick de Doodt volght.

Het is aenmerkens-waerdigh 't geneby de Vrouwen door ervarentheyt ondervonden werdt, dat de Mans die breede Schouderen hebben, gemeenlick oock foodanige Kinderen telen, ende derhalven de Vrouwen eenen swaeren arbeyt veroorsaeken. D^r. *Forest* schrijft oock 9. Obs. sulcks dickwils bevonden te hebben. Ende ick weet verscheyde ouders, die daer op gelet hebben in 't wythylicken van haer Dochters.

6. Wy komen tot de Ribben, die het voornaemste van de Borst beslaen. Zijn uyt twee halve circulen te samen-gevoeght, ende maecten dien volgende een rondigheyd in de Borst, tot ruymte van de Longe. Zijn gemeenlick aen elcke zijde twaelf in 't getal; somtijds oock, doch selden, derthien, ofte elf, na de nature overvloet, ofte gebreck van stoffe vint in de Schepping. Als dan dit getal verandert, soo verandert oock het getal der Ruggewervelen, die altijd even soo veel zijn, als de Ribben. Dit getal en is niet anders in de Mans, als in de Vrouwen, als is 't dat de Mans van sommige Hexen Elf-ribben genoemt werden, als of sy een Ribbe minder hadden, om dat *Eva* gelchapien is uyt een Ribbe van *Adam*. De vermaerde Ontleders van *Wesel*, ende *Fallopini* meenen, dat den eersten Mensche in de eene zijde

maer elf Ribben en hadde, ende in d'andere twaelf, om dat, uyt de gene, die ontbrack, *Eva* gelchapien was. De treffelicke *Melanchion* schrijft in sijn boeck van de Ziele, dat in *Adams* eene zijde derthien Ribben eenelick soudent gemaeckt zijn gewest, ende dat uyt de selve *Eva* voortgekomen is. Welck gevoelen my waerlijckerlijckelijck schijnt te wesen; dan ick laet het oordeel aen de Godts-geleide.

Het binnenste vlack der Ribben na de holte des Borsts, is effen, glat, ende net, op dat het, door sijn oneffenhey, aen het Ribbe-vliesch niet hinderlick en soude wesen. In dit selve vlack heeft elcke Ribbe van onderen een Grouf, loopende van de Wervelen af, na de langte der Ribben, tot aen het Borst-been toe, alwaer sy verdwijnt. Het welck voor een Heelmeester wel staet aen te mercken. Want in dese Grouf rusten de Vaten, te weten, Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen, die eensteels aen de Ribben, eensteels aen haer Spieren het voedsel, leven, ende gevoelen aenbrengen. Wanneer dan in een *Empyema*, ofte *Borst-sweeringe*, als 'er uyt een verzworen *Pleuris*, *Peripneumonia*, ofte *Squynantie*, een hoop Etter tusschen de Borst, ende Longen vergadert is, ende dat die niet verdreven, noch met spougen opgebracht kan werden, soo dat nootfaeckelick een opening in de Borst moet gemaeckt zijn, in sulcken geval sal den Heelmeester in 't openen dese plaets vermijden, op dat hy de gemelte Vaten niet en quetsse. Daer toe moet hy sijn snijden van boven beginnen, ende soo na beneden de opening maecten; niet recht neder, maer over dwers, om den dwerssen draet van de binnenste Spieren, die tusschen de Ribben staen, niet door te snijden. Dit moet geschieden tusschen de vijfde, ende seste Ribbe van onderen gereeckent; niet hooger, om dat de Etter des te beter soude kunnen uytloopen; niet leeger, op dat het Middelfrif, 't welck hier onder aen vast is, niet gequets en soude werden.

De Ribben werden verdeelt in echte, ende onechte. De echte zijn seven, alsoo genaemt, om dat se een ronden circel maecten. De onechte zijn vijf, die benaminge hebbende, om dat se kleynder, ende korter, ende gelijk als maer halve Ribben en zijn. Het welck door sonderlinge voorfichtigheyd gedaen is, om de Maegh, Lever, Milt, ende bovenste Dermen, als se war spannen, ruymere plaets te geven. *Hippocrates* gebiedt in sijn Boeck van de Gewrichten, wanneer de Ribben gebroocken zijn, hertelick te eten, op dat alsoo door heerspannen van de Maegh, de gebroocken, ende gebogen Ribben mochten uytgeset, ende na buyten gedruckt werden. Ende *Paré* schrijft, de waerheyd hier van ondervonden te hebben. Soo dat het nooch al te met te pas komt, den Buyck eens uyt de kreucken te setten. De gemelte *Paré* verhaelt in 't 13. Boeck van sijn Heelkonste op 't 12. Capittel, dat op gebroocken, ofte geslagen Ribben dickwils volght een opblasinge van gepletterte Vleysch, ende dat daer veeltijds na komt een bedervinge, ende

ende verrottinge van de Ribben. Diergelijke hebbe ick gesien uyt inwendige oorfaeck; ja dat 'er op eenen tijdt in 't Gast-huys acht ofte negen alle in haer zijde klaeghden, sonder dat 'er yet van buyten aen te sien was; het Lichaem van de overledene geopent zijnde, werde bevonden, dat de Ribben, gelijk verwolmt hout bedorven, ende opgegeten waren, soo dat men met de vinger door de selve konde steecken. Ende 't vromste is noch, dat het Vleysch rondsom gaef was, ende gantsch geen bedervinge deelachtigh. *Fernelius* verhaelt 6. *Pathol.* 3. van yemant, die drie maenden gestadigh gequelt was geweest met den Nock, die niet geen gewone middelen konde gebetert werden, tot dat men bevondt, dat het eynde van een Ribbe verdraeyt was, ende diep in de Maegh stack sonder pijn, ende dat het selve sachtjens gerecht zijnde, den Nock terstondt ophiel: ende dat die even wel weder keerde, soo drae de Ribbe weder quam om te krommen. Hy voeght daer by, noch in vele andere de selve oorfaeck van Nock dickwils ondervonden te hebben.

7. De Ribben werden van achteren aen den Rug-graet, van voren door Kraeck-been aen het Borst-been gehecht. Dit bestaet, seyt *Galenus* in 't 7. boeck van 't gebuyck der Deelen op 't 12. Capittel, uyt seven Beenderen; die in jong-geborene Kinderen gescheyden te sien zijn, dan in bedaeghde werden sy tot een Been vereenicht.

De selfstandigheyt van dit Borst-been is sacht, voos, ende licht, ende sulcks niet sonder oorfaeck: want indien het geheel vast, ende swaer geweest ware, soo soude 't selve het bewegen van de Borst licherlick belet hebben. Dit komt oock sommige Siecken te voordeel, te weten, die eenigh Etter, ofte anders, onder dit Borst-been, tusschen beyde de Vliesen van het Middel-schot vergadert hebben: want foodanige werden geholpen door het snijden in dit Borst-been, het welck om sijn voosigheyt lichtelicker doorsneden kan werden. Waer van *Galenus* een aenmerckens-weerdigh exempel heeft 7. *Anat. adm.* 13.

Dit Borst-been heeft drierley gebruyck. 1. om het Herte, ende de levend-maekende Deelen te beschermen. 2. om de Ribben vast te maecten. 3. om de Vliesen van het Middel-schot te ondersteunen, ende alsoo te beletten, dat het Herten-vliesch het Herte niet en overstolpt. Dese Vliesen werden soo gehecht aen het Borst-been, dat se soo verre van een blijven, als het Borst-been breedt is. Het gebeurt somtijds, dat dit Borst-been breeckt, ofte met geweldt in-gedruckt werdt: het welck Bloedt-spuwen, Aemboestigheyt, ende andere zoevallen veroorsaect. In dese gelegentheyt moet een Heel-meester den gequetsten achter over op kussens leggen, ende laten sijn Schouderen van een stercken knecht mer beyde de Handen soo neder douwen, als of hy se in-drucken woude, ende van een ander, op deselve tijdt, mer de Handen van beyde zijde de Ribben neder drucken, ende sulcks soo lang, tot dat dit

Been wederom van selfs in sijn plaetsch springt. Hier van is een exempel telesen by *Paré* 14. 10.

8. Onder het Borst-been, hangt het *Swaertachtigh Kraeck-been*, soo genoemt by de Griekische Geneesmeesters, om dat het swaerts-gewijs onder scherp is. Dit Kraecke-beentjen, wanneer het door innerlicke, ofte uyerlicke oorfaeck neder gedruckt werdt, perft, ende druckt de Maegh tot een geduijgh braecken, ofte nocken, tot dat het wederom herstelt is. In tegendeel hebbe ick dickwils gesien in Water-suchtige, als oock in Kinderen, die dicke Buycken hadden, dat door het opdringen van water, ofte sucht, dit Kraeck-beentjen uytwaerts omgebogen was.

Her gebruyck van dit Beentjen werdt geloofd te zijn, om als een schut de krop van de Maegh te beschermen, ofte liever, gelijk d'Heer D. *Paaw* ons eertijds leerde, het Middel-rift, daer het van binnen aengehecht is, ende dat oock anders geen beschut en heeft, alsoo op dese plaetsch de Ribben van malkanderen scheydende elck haren wegh gaen. Sulcks bewees hy met de gene, die uyt-teerden; de welke hier allegader een grootte holligheyt hebben, om dat door de onnatuurlike herte, die haer verteert, de sappigheyt van 't Middel-rift verteert zijnde, het selve doet rimpelen, ende toetrecken, derhalven oock met eenen na hem treckt het Middel-rift, daer het aen gehecht is.

9. Het laatste deel van dem Romp, bestaet uyt het onderste Been, dat by de Oude geenen naem gehad en heeft, ende daarom even wel van *Oribasius* den naem gekregen heeft van *Been sonder naem*. Sommige hebben het genoemt na een van sijn deelen, *Ilium*, ofte *Iscium*, by ons werdt het gemeenlick *Heupe-been* geheeten. Werdt aen beyde zijden seer vast aen het Stuyt-been gehecht, ende is in sijn selven onbeweeghlick, om dat op het selve, als een gront-vest, al de boveoste Beenderen steunen, ende beweeght werden. Het is maer een Been, maer in jonge Kinderen is 't met drie naden onderscheyden, ende daarom werdt het gemeenlick in drie verdeelt.

Het opper-deel is het grootste, ende breedste; wert genaemt het *Zijde-been*, ofte *Osi Ileon*, ende draeght den langhen om-gebogen Derm, *Ileon* mede genoemt, gelijk oock de kanten van den Buyck alhier, daer geen Beenen en zijn, *Ilea*, alwaer den geseyden Derm het Buycks-vlies uyt-teckende, ofte doorbreeckende het Scheufsel veroorsaect. Daer van wenscht de Poet, dat yemant uyt nijdt dien Derm mocht borsten.

— *rumpantur in Iliacodro.*

Het achter, ende dieper gedeelte is het *Heupe-been*, *Osi Coxa*, ofte *Iscion*. In dit Been is eenen grooten hol, die een in-geleding maectt met het hoofd van het Dye-been, ende om dat het niet licherlick uyt het lichte en soude schieten, soo is hier noch eenen grooten rant Kraecke-been om gewassen, ende met steicke Banden wel versien. Want als het selve uyt-schiet, soo gaet de Mensch

Mensch manck, als sijn vast steunsel missende. Dese diepte is oock oorfaeck, dat als die Beenderen uytter lidt zijn, niet lichtelick wederom ingeset kunnen werden. Is mede oorfaeck, dat de etterige, ofte andere vochtigheden hier tusschen vergaderende, niet wel uyt en kunnen komen; noch de middelen daer wel toe kunnen gebracht werden. Het welck wederom oorfaeck is, dat de *Sebiatica*, ofte *Heup-pijn*, qualick te helpen is, ende soo lange duyr, dat de Siecken, door de felligheyd komen te vergaen, ende uyt te droogen, daerom van *Hippocrates* in *Coac. Schiatike* *teyning* genoemt. Ick ben onlangs by foodanigen Siecken geweest, die hier van lang bedleger gehouden hadde, ende daer na geheel kromging, den welcken dese Beenderen van magerheyd byna door het vel staecten, ende door de dulle pijn, als een geraemte, uytgereert, die even wel noch bequam, ende nu wederom langs straten gaet. De meeste oorfaeck van dese pijn, is de grootste Zenuwe van 't lichaem, aen dese geleiding leggende. Ja men siet in 't onderste van dit Been een grouf, waer in dese Zenuwe, om dat hy niet verdraeyen soude, hem onthoudt. Hier beneffens is 'er noch eenen bysonderen Bandt, die boven van 't hooft van 't Dye-been in de holligheyd van de Heup vast, ende aengewassen is. Dat en is geen rechten bandt, maer van zenuwachtigen aert, ende derhalven gevoeligh; gelijk hy oock onstecken zijnde, de Siecken den brandt doet gevoelen.

Het voorste deel is het *Os pubis*, ofte *Gemacht-been*; heeft een groot gat, om soo veel te lichter te wesen. Beyde de *Gemacht-beenderen* komen met *Kraeck-been* voor aen malkanderen. Hoe de selve in 't baren meerder van een wijcken, hoe den arbeyt lichter valt. Het welck sommige Vroe-vrouwen wetende, zijn gewoon, gelijk ons *D^r. Paaw* plagh te verhalen, in de eerstgeborene dochterkens met haren duym dese plaets te douwen, ende alsoo de voeging deser Beenderen losch te maecten; de welke daer na dan alrijdt losch blijven.

Het IV. Capittel.

1. Verdelinge van de uytterlicke Lidmaten.
2. Verdelinge van den Arm,
3. Arm, ofte Schouder-been,
4. Voor-arm; groote, ende kleyne Elle-pijp.
5. Handt, Vingeren, ende Nagelen,
6. Verdelinge van de Handt.
7. Verdelinge, ende beschryvinge der Vingeren.
8. Verdelinge der Beenen.
9. Dye; Haessen, Knye, Knye-schijf.
10. Been; Scheen-been, Kny-been, Versen, Encklatuwen,
11. Voet, Koten, Hiel-been, Bal, Tenen.
12. Lijnzaes-benderkens.

I.

V An de drie deelen, daer wy het Geraemte in verdeelt hadden, is nu alleen overigh het derde, be-

staende in uytterlicke Lidmaten, te weten, Armen, ende Beenen.

2. Den Arm werdt wederom in drien verdeelt, den Arm, Voor-arm, ende de Handt.

3. Den Arm eygentlick genoemt, ofte *Schouder-been*, gelijk het by *Celsus* werdt geheeten, beslaet maer uyt een been, ende dat groot ende sterck, boven met sijn hooft schietende in de rondigheyd van 't Schouder-blad, waer van in 't voorgaende Capittel is gesproocken, gelijk oock van de gevaerlickheyd der Wonden, die op dese plaetsche vallen. Dit been is ongelijck, van wegen de Spieren; heeft hier, ende daer eenige kleyne gaetjens, in de welke de Banden der Spieren gehecht zijn; midden een wat grooter, in het welke een Ader, ende Slagh-ader door gaet na het Morch, om het selve te voeden. Het onderste van dit Been, daer het met den Voor-arm gehecht werdt, heeft verscheyde uytstecksels, ende holligheden. De twee uytstecksels, zijn geheel groot; een uytwendigh, van den welcken meest al de Spieren komen, die den *Carpus*, ende de Vingeren uytstecken; een inwendigh, waer van de Spieren geleverd werden, die de selve buygen. Daer soude een naeuwkeurigh Ontleder noch een derde by kunnen voegen, die op den rol tegen de groote Ellepijp komt. Hier zijn noch twee holligheden, uytbeeldende een Katrol, daer een touw omloopt, soo konfligh gemaect, dat se den Voor-arm in een scherpen hoek laten buygen, ende hem niet verder uyt en doen steecken, als in een rechte linie.

4. De Voor-arm, ofte *Cubitus* beslaet uyt twee Beenderen, *Elle-pijpen* genoemt, de Heel-meesters houden de Arabische benaminge van grooten, ende kleynen *Focil*, het welck de *Francoisen*, ende *Italianen* in hare tale oock navolgen.

De groote *Elle-pijp* heet in 't Grieks met den gemeenen naem *Pechus*, (dat is, Elle) ende dit woordt gebruyckt den *Euangelist*, daer hy beschrijft de vrage van d'Heer Christus, wie dat 'er is, die by sijn grootte een elle doen kan? *Matth. 6.* Hy neemt daer de mate juyft van een Arm. Want niet alleen den geheelen Mensch is, gelijk de wijse *Pythagorus*, ende *Socrates* seyden, een maet van alle dingen, maer oock elck van sijne Lidmaten. Soo werdt lengte, breete, ende dichte, afgenomen op de maet van een elle, hant, span, duym, vinger, voet, ende soo voort. Dit Been heeft twee uytstecksels, een van binnen, ende een van buyten.

De kleyne *Elle-pijp*, die de bovenste is, heeft boven een kleyn hooft, daer een ondiepe holligheyd in komt, waer in het hooft van den Arm schiet, tegen aen de welke dese Pijp op ende neder gaet, de groote Pijp stil staende.

Dese twee Pijpen zijn in haer bovenste, ende onderste deelen gantsch tegen-strijdigh. Want de groote Pijp is boven dicker, beneden dunder; de kleyne in tegendeel boven dunder, ende beneden dicker. Daer-benevens zijn se aen haer eynden soo aen malkander gehecht,

dat de kleyne Pijp boven van de groote ontfangen wert, ende wederom de groote Pijp onder van de kleyne. Maer in 't midden wijcken se van den anderen, om de Spieren plaets te geven, ende om dat de Armen niet al te swaer en souden wegen, gelijk mede te sien is in de Gemacht-beenderen, Kaecken, Scheen-beenderen, ende Ribben. Andere meenen, dat het is om de kleyne Elle-pijp te kunnen draeyen; het welck niet waerschijnlijk en is, alsoo sulcks wel door een vast Been hadde kunnen geschieden.

Het gebruyck van de groote Elle-pijp is, de Handt uyt te steecken, ende te rug te halen; van de kleyne, de Handt op, ende neder, ende ter zijden te draeyen, ende insonderheyt de selve, met een veerdigheyt, de groote stil staende, om te draeyen.

5. Wy komen tot de *Handt*, daer wy wat wijdtloopigh van sullen handelen, soo om haer konstigh ende wonderbaerlick gebouw, als om dat de selve, onder alle Dieren, den Mensche alleen gegeven is.

Alle Dieren is een Lichaem toegevoeght, na haer Ziele; ende daerom verschelen de deelen der Lichamen soo vele van malkanderen, om dat 'er soo groot onderscheyt is tusschen haer Zielen. Het Paert is versien met stercke Klauwen, ende een Maen: want het is een snel, hooverdigh, ende edel dier. Den Leeuw, om dat hy moedigh ende wilt is, zijn stercke Tanden, ende scherpe Klauwen gegeven. Soo zijn de Stieren Horens, de wilde Verekens uytstaende Tanden, tot wapenen aengeboren. Onder alle de wreede Dieren en is 'er geen wreeder, als den Tiger; soo dat de Poëten, als sy een wreet, ende onbarmhertigh Mensch willen beschrijven, seggen hem van een Tiger geboren, ofte gefogten te zijn. Alsoo doet *Ovidius* sprecken *Medea* in 't 7. *Metam.*

*Hoc ego si patiar, tum me de Tigride natam,
Tum ferrum, & scopulos gestare in corde fatebor.*

Dido verlaten zijnde van *Encas*, spreckett hem aldus aen by *Virgilius* 4. *Enid.*

*Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris gennit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanaeque admovent ubere Tigres.*

Petrus Martyr schrijft, dat in *Daryen*, een eylandt in *West-Indyen*, acht dagen reysens van *Cuba*, ontrent het Jaer 1514. een Tiger, een half jaer lang, uyt seecker Dorp quam halen een Kalf, Veulen, ofte Swijn, ja oock een Mensch, als hy die op de straet vont: soo dat het volck hier door genootsaectt was haer tegens sulck gewelt te versien, ende den Tiger te betrappen. Groeven derhalven eenen seer diepen kuyl, den selven van boven licht bedeckende. Den Tiger na sijn gewoonte wederom op den roof loopende, viel in den kuyl, ende met eenen in de scherpe palen, die onder in den gront geslagen waren. Waer over hy sulck een gehuyt maeckte, dat de bergen rontsom daverden. Maer het volck smeet terfondt groote steenen in den kuyl, waer door hy dieper in de palen schoot, ende alsoo omquam; na dat

hy alle houters, die op hem geworpen waren, om slucsten gebroocken, ende al stervende een yeglick met sijn sel gesicht dapper verschrickt hadde. De *Tigers* trecken haer voetsel uyt alle viervoetige Dieren, sels oock de *Olifanten*; waerom sy versien zijn met groote, sterke, ende scherpe Klauwen, ende felle Tanden, gelijk wy hier te *Dordrecht* twee een-jarige gesien hebben, van gemeene *Kalfs-groote*. In *West-Indyen* uyt den nest gehaelt, ende niet-te-min van ongelooflick gewelt. Den eenen hebbe ick doen ontleden, ende bevonden, dat een van de seven sneden des *Livers* doorboort was van een langwerpige *Gal-blaes*, aen beyde zijden grooter, als in andere Dieren, die maer aen een zijde is. Het selfde geloof ick oock in de *Leeuwen* plaets te grijpen; hebbe het altijd in onse *Katten* (die ick meene al van eenne soorte te wesen) bevonden, den selven acit uyt de *Gal* hem openbarende.

*Sy brult gelijk een Leeuw in plaetsche van te maentwen,
Sy vyer-ooght als een Wolf, en roont haer selle klauwen.
Sy schuyt-beekt als een Stier, en laet haer tanden sien.*

Maer de *Herten*, ende *Hasen*, alsoo het bloode, ende vreesachtige Dieren zijn, hebben een snel Lichaem, dan naeckt ende ongewapent. Want voor de bloodigheyt, ende het ontloopen, was de snelligheyt bequaem; ende voor de wilde woestheyt de wapenen dienstigh. Maer de *Mensche*, alsoo hy een wijs dier is, ende alleen onder alle, die op der aerde leven, *Godelick*, gelijk *Galenus* spreckett, ofte liever, als de *H. Schrifuture* ons leert, na *Godes* beelt geschapen, [*Gm. Cap. 1.*] heeft den alwijsen *Godt* in plaetsche van wapenen de handen gegeven, een werck-tuygh, 't welck tot alle *Konsten* dient, ende niet minder in den vrede te pas en komt, als in den oorlogh. De *Mensche* en behoefde dan met geen *Horen* geboren te werden, dewijl hy bequaemer wapen, wanneer hy begeert, in de *Handt* kan nemen. Want een swaert, ende een spies zijn grooter wapenen, ende bequaemer om door te gaen, als een *Horen*. Hy en heeft oock geen klauwen van doen gehad; want steen, hout, yser, die hy kan gebruycken, breecken ende morselen met meerder gewelt. Daer-benevens en kunnen *horens*, ofte klauwen niet doen, als van dichte; maer de wapenen toonen haer kracht van na-by, ende van verre; een pijl, ofte een roer (ick laet staen een sluck geschut) draeght verder als een *Horen*, een hout, ofte yser verder als een klauw. Maer een *Leeuw*, soude men seggen, is snelder als een *Mensch*. Wat is dat? De *Mensche* heeft in der daet, door sijn wijsheyt ende handen, een *Paert* getemt, het welck een snelder dier is, als een *Leeuw*, ende daer op sittende hy den *Leeuw* vliedt, ofte vervolgh, hem van hoogen beschietende. Soo dat *Plinius*, ende andere lasteraers der *Nature*, haer niet en behoeven te beschuldigen, van den *Mensche* alleen onder alle Dieren naeckt ende ongewapent ter werelt gebracht te hebben. Want hy is boven alle andere Dieren van de beste wapens versien, te weten, de

Reden;

Reden, ende de Handen. Door die wapenen kan de Mensch hem tegens alle Dieren beschermen: maer sy niet door de hare, tegen den Mensch. Soo dat hy niet en kan geseydt werden naeckt, ende ongewapent te zijn; als konnende, wanneer hy begeert, een harnas aen doen, het welck veel stercker, ende harder is, om door te steecken, als eenige huyt van de Beesten. Daerenboven werdt hy noch beschermt, ende bewaert, door huysen, wallen, ende grachten; wercken van sijn Reden, ende Handen. Nuindien hem een horen in de Handen gewassen was, ofte eenigh ander wapen, soo en soude hy de Handen niet kunnen gebruycken hebben, tot het maecten van huysen, muynen, spiesen, harnas, ende diergelijcke. Met dese Handen naeyt de Mensch kleederen, in plaetsch dat d'ander Dieren hayr, ofte wolle hebben, breydt netten, daer hy vogelen, ende visschen mede vangt, maect schepen, ende zeylen, daer hy alles, wat hem noodigh dunckt, uyt de geheele Werelt haelt. Waer door hy niet alleen en heerscht over de vier-voetige Dieren der Aerde, maer oock over de Visschen in 't Water, ende de Vogelen in de Lucht. Doch al is 't, dat wel oock den Mensch de Handen tot sterckte zijn gegeven voor wapenen: zijnde even wel een vredelick, ende borgerlick Dier, soo heeft hy met de Handen wetten beschreven, altaren opgerecht, huysen gebouwt, schepen gemaect, ende alderhande werck-tuygh van Konsten voortgebracht. Door de Handen werdt het beelt, ofte de gelijkenisse van den Mensch met de pen geteyckent, met de pinceel geschildert, met den beytel gehouwen, met walch geboetsert. Door de Handen werden alle geschiedenissen, alle konsten, alle wetenschap, ende alle wijsheydt beschreven. Soo dat de Handen gemaect hebben, dat wy nu noch konnen spreucken met de wijse *Plato*, *Aristoteles*, *Hippocrates*, *Galenus*, *Plutarchus*, ende andere, ja met de heylige Propheten, ende Evangelisten. De wijsere *Anaxogoras*, overleggende hoe fraey, ende konstigh dit Deel des lichaems gemaect was, seyde, dat 'er geen bequamer werck-tuygh tot eenigh ding en konde bedacht werden, ja ging soo verre, gelijk *Plutarchus* betuyght, dat hy de Handen toeschreef den oorspronck, ende de oorfaeck van de Menschelicke wijsheydt. Het welck onsen *Galenus* in sijn 1. Boeck van 't Gebruyck der Deelen op 't 2. Capittel wel te recht niet toe en staet; alsoo de Mensch het wijse Dier niet en is, om dat hy Handen heeft: maer om dat hy de wijste was, daerom zijn hem Handen gegeven: gelijk *Aristoteles* wel seydt. Want de Handen en hebben den Mensch geen konsten, noch wetenschappen geleert, maer de reden. De Handen dienen de reden, ende 't verstandt in stede van spraek, uytleggers van onsen wil: want wy schrijven onse gedachten aen de vrienden, ja wy hebben hier in onse Stadt een doove, ende stomme, die met Handen, ende Vingeren hem doet verstaen, ende 't gene hem andere, die daer op afgeveerdicht zijn, antwoor-

den, seer wel verstaet. *Numa Pompilius*, de tweede Koning van Roomen, heeft de Trouwe aen de Handen geheylight. Wy beelden oock de Trouwe uyt met twee gestoten Handen, men belooft, men Trouwt, men handelt met de Handt te geven. Met het kussen van de Handt eeren wy Godt, ende de Menschen. Ende in Italyen, Vranckrijck, ende Spaengien werdt het begroeten niet anders genoemt, als de Handen te kussen. Ende voorwaer wat teyckenen trecken sommige niet al van den aert, ende gelegentheyt der Menschen uyt derrecken der Handen.

De Mensch dan, gelijk hy een lichaam heeft sonder aengeboren Wapenen, soo is oock sijn ziele van naturen sonder konsten. Derhalven heeft hy voor de naecktheydt van sijn lichaam, de Handen; voor d'onwetenheydt van de ziele de reden gekregen; door welckers gebruyck hy sijn lichaam wapent, ende in alderhande manieren beschermt; ende sijn ziele met alderhande konsten verciert. Want gelijk, indien hy met eenige wapenen was geboren geweest, de selve hem soudent alleen altydt by wesen; soo mede, by aldien hem eenige konsten van naturen aengeboren was, soo en soude hy de andere niet hebben. Dewijl het dan duysent mael beter was, dat hy alle Konsten, ende alle Wapenen konde gebruycken, soo en is hy met geen van beyde geboren. Waerom aerdigh van *Aristoteles* geseyd is, dat de Handt is een *organon*, ofte werck-tuygh, voor alderhande werck-tuygh; ende wy konnen oock, volgende *Aristoteles*, seydt *Galenus*, aerdigh seggen, de reden te zijn een konste voor alle konsten. Want gelijk de Handt, al en isse niet van 't bysonder werck-tuygh, dewijse even wel alles kan aengrijpen, ende in 't werck stellen, een *instrument* is voor alle *instrumenten*: soo is oock de reden, geen van de bysondere konsten, maer bequame om alle konsten te ontfangen, ende daerom een konst voor alle konsten. Dewijl dan de Mensch alleen onder alle Dieren in sijn verstandt de konst voor alle konsten heeft, te weten de reden: soo besit hy oock te recht in sijn lichaam het *instrument* voor alle *instrumenten*, namentlick de Handt.

Wy sullen nu gaen insien het treffelick maecksel van dese Handt, ende de wonderbare konste, die onsen Schepper daer in getoont heeft; de welcke soo groot is, dat door het alderminste, 't welck anders soude gemaect zijn, de Handt, ende haer werck ware bedorven geweest. Het eenige, ende opperste voor een werck-tuygh, gelijk de Handt, om mede te vatten, is dat het al de gedaenten, ende de grootten, die een Mensch bewegen kan, wel vat. Om sulcks te doen, soo is de Handt na den eysch doorsneden. Want by aldien sy ongedeelt gebleven was, soo soude sy maer hebben kunnen omvatten dingen van haer eygen grootte; maer gescheyden, ende verdeelt zijnde, kan veel grooter, als sy selve is, lichtelick omgrijpen, ende oock de alderkleynste opncmen. Maer dat kleyn is, vatse met twee vingeren, ende noch niet geheele, dan alleen met haer

De *Carpus* is het voorste van den Arm; daer de *Braceleren* gedragen werden. Bestaet uyt acht ongelijke *Beenderkens*, die door *Kraeck-been*; ende *Banden* vast aen malkander gehecht zijn. Sy staen in twee tijden, om dat de *Handt* des te beter soude beweeght werden; waer van de eene met de *Arm-pijpen*, de ander met de vier *Beenderkens* van de *Palm* des *Handts* door *Kraeck-been* t'samen gehecht werden.

De gemelte vier *Beenderkens*, maecten den *Metacarpus*, die wy *Palm* van de *Handt* noemen. Sy zijn na binnen hol, na buyten bultigh, staen wat van malkander, om dat se met de vier vingeren, daer se aen gehecht zijn, ende die van malkander wijcken, souden over een kómen; ende oock, om dat hier tusschen beyde plaets soude wesen voor de *Spiere*.

Alle dese *Beenderkens*, soo van den *Carpus*, als de *Palm*, die werden vast gehouden door sterke *Banden*, om dat se soo licht niet en souden wijcken in het sterck bewegen, ofte uytstecken van de *Handt*. Wy steeken ons *Handt* uyt, als wy de selve vlak houden, de binnenste holligheydt vollende, ende de buytenste bultigheydt vereffenende; maer als wy de *Handt* sluyten, doen wy het tegendeel, buygende t'gene dat te voren streck was. Welcke beweginge den *Carpus*, ende *Metacarpus* niet en soude kunnen volgen hebben, indien sy uyt een *Been* bestonden. Daer-beneffens, indien dat'er maer een *Been* geweest en was tusschen de *Arm-pijpen*, ende de *Vingeren*, soo soude van een bueck, ofte ander ongemack, het geheele teistondt die schade geleden hebben; daer tegenwoordigh maer het twaelfde *Deel* en lijdt, wanneer dat'er een van de *Beenderkens* oock beschadicht te werden. Behalven noch dat vele voor een slag, ofte stoot wijcken, daer een *Been* streck staet.

7. De *Vingeren* bestaen uyt vijftien *Beenderen*, de welke soo vast niet aen malkanderen gehecht en zijn, als de gemelte van de *Handt*, dewijl de *Vingeren*, om alles te vatten, meerder beweginge moesten uytvoeren. Elke vinger heeft drie *Beenderen*, niet meerder, noch minder. Want meerder soude het volkomen uytstecken beletten; minder, souden soo veel verscheyde gedaenten niet kunnen aennemen. Dese *Beenderen* zijn van buyten rondt-bultigh, om aen d'ander zijde meerder ruymte te maecten, van binnen plat, ende holachtigh, om dat men met het binnenste vat, als oock om dat'er meer *Pelen* na binnen, als na buyten gaen.

Wy hebben vijf *Vingeren*, waer van den *Duym*, de *Groote* genoemt werd by de *Grieken*, als oock *Anticheir*, al of men seyde *Tegen-handt*, ofte, gelijk by *Maer. 7. Sat. 13.* staet, *Ander-handt*, om dat hy tegen de *Handt* staet, ende soo veel uytrecht, als al de andere *Handt*; waerom hy oock *Pollex*, van *Pollendo*, by de *Latijnen* geheeten werd. Dit wisten de *Oude* wel, als sy de *Krijghs-luyden*, die aen den *Duym* gequetst, ofte verlemt waren, haer affcheydt gaven. Men leeft van den *Keyser Augustus*, dat hy seecker *Edel-man* al sijn goet dede verbeuren, de welke sijn *Sonen*, als sy in den *Oor-*

logh gaen souden, het gebruyck vanden *Duym* hadde laten benemen. De *Athenieners*, na dat se lang over hoop gelegen hadden met die van *Egina*, een na-gelegen *Eylandt*, ende dat sterck van schepen was, (gelijck *Cicero* schrijft 3. *Offic.*) ten laetsten het selve overwonnen hebbende, deden de inwoonders de *Duymen* afkappen, om in toekomende tijden geen geweld van haer te vreesen. My gedenckt noch, dat, doen ick van mijn reyse quam, ging begroeten mijn weerde meester, den Hooghgeleerden *M. Gerardus Vossius*, ende sijn *E.* my veel vraeghden van *Italyen*, ende *Romen*, ick onder andere seyde, dat de *Italianen*, maer insonderheydt de *Romeynen* nu geen *Krijghs-luyden* en waren, als sy van oudts, doen sy de geheele werelt plaeghden, plachten te welen, selfs oock dat te tegenwoordige *Romeynen*, geen *Romani*, maer *Romaneschi*, dat is, *Romeyntjens* by d'ander *Italianen* genoomt wierden; ende by sommige oock *Poltroni*: soo seyde my sijn *E.* dat het selfde woort te samen gevoeght was van *pollice truncando*, van den *Duym* te kotten, als foodanige gekeurt zijnde onnut, om yet met de *Hant* uyt te rechten. *Div. am.* schrijft in 't 9. boeck van sijn *Brabantische* historye, dat onder de *Keuren*, die *Herzog Henrick* aen de *Brusselaers* in 't Jaer 1220. verleent heeft, mede gestelt is: Dat de gene die met valsche maet *Wijn*, ofte yet anders uytmeet, sulcks sal boeten met thien pont, ofte het verlies van sijnen *Duym*. Maer dat onderscheydt is te groot. Vorders gelijk men noch in vrolickheydt seyt, *Duymtjen* op, soo schrijft *Plinius* 28. *Nat. 2.* dat men al van oudts met het uytstecken, ende sluyten van den *Duym* gunst, ende ongunst plagh te betoonen. Soo seydt de *Poët Horatius* in den 19. *Brief* van sijn 1. *Boeck*:

*Consentire suis studiis, qui crediderit te,
Fautor ut roque tuum laudabis pollice ludum.*

ende in tegendeel de *Poët Juvenalis* in sijn 3. *Schimp-dicht*:

*— & verso pollice vulgi.
Quemlibet occidit populariter.*

Hier over kan vorder nagesien werden onsen *Erasmus* in sijn *Spreek-woorden*.

De tweede, ofte voorste *Vinger* wert by de *Grieken* *Lichanos*, dat is *licker*, als oock *Deikikos*, dat is, *wijfer* genoemt, gelijk by de *Latijnen* *Index*. Soo seydt *Horatius* in het 8. *Schimp-dicht* van sijn 2. *Boeck*:

Indice monstrares digito.

De middelste *Vinger* heeft by de *Grieken*, ende *Latijnen* oneerlike namen, ende is by haer soo veracht geweest, dat sy hem gebruyckten, als sy yemandt wilden uytspotten. Sulcks blijckt uyt den *Poët Martialis* 2. *Epigr. 21.*

*Rideto, & digitum porrigito medium, ende
Ostendis digitem, sed impudicum.*

als oock uyt de *Poët Juvenalis*:

cum fortunæ ipse minaci

Mandares laqueum, mediumque ostendret unguem.

Daerom seyt men oock by ons, dat de Hoeren den ring aen den middelsten Vinger dragen.

De volgende Vinger heet by de Grieccken na sijn ordre *Paramesos*, by de Latijnen *Medicus*, om dat (gelijk geseyt werdt) de oude *Medicijns* haer *Medicamenten* daer mede plachten te mengen, als geen vergif konnende lijdten, dat hy niet terfsondt het Herte soude te kennen geven. Om de gemeenschap, die hy met het Herte heeft, werdt hy gemeenlick *Hert-vinger* genoemt. Ende hier van geven reden *Agellius* 10. *Noct. Att. 10.* ende *Macrobius*, op de voor-gedachte plaetsch, uyt de Boecken der Egyptenaren, hoe dat 'er een Zenuwe van 't Herte soude komen in desen Vinger: ende dat daerom de Grieccken, ende Romeynen desen Vinger, als aen het edelste Deel gehecht zijnde, plachten met den Ring te kroonen; daerom oock in 't Latijn *Annularis*, ofte Ring-vinger geheeten, ende op de selfde maniere in 't Italiaensch *il Dito del anello*, in 't Spaensch *el Dedo del anillo*, ende in 't Fransch *le Doigt de l'anneau*. Maer 't gene het Herte aen desen Vinger geeft en is geen Zenuwe, maer een Slagh-ader. Want de Zenuwen spruyten uyt de Hersenen, ende den Rugh-graet, ende de Slagh-aderen uyt het Herte. Het kloppen (een Zenuwe en klopt niet) kan men met den voorsten Vinger merckelick voelen in de gene, die seer vermoeyt zijn, in Vrouwen, die in arbeeyd sitten, ende in alle siekten van 't Herte. De gene, die van haer selver zijn, doet men wederom bekomen met het melcken van desen Vinger. De Zierickzeesche Genees-meester *Lemnius* schrijft 2. *de Oculis*. 11. gelijk de natuyrlieke kracht gewoon is de overtollige vochtigheden de swackste Deelen toe te senden, dat hy bevonden heeft in verscheyde Gichtige, die handen ende voeten vol pijn waren, uytgenomen desen Vinger, de welke, door de gemeenschap met het Herte, van geen swaigheyd en wist. Ende daerom en sterft men van de Gicht niet, gelijk het Italiaensche spreek-woords seyd:

*La Gotta, e la Quartana,
Non fanno suonare campana.*

Maer de Pocken en ontsien de weerdigheyd van desen Vinger niet, ende maecten wel dat de klokken luyden.

De laetste Vinger heet *Plinius* de kleynste, *Minimus*, de Grieccken oock *Mikros*, ende *Orites*, de Latijnen mede *Auricularis*, ende na beyde, de Duytschen *Ähren- oder Oren-fingerlin* / dat is *Oor-vingerken*, om dat men met het selve in de Ooren peuteit. Wy noemen het *kleyn Vingerken*, ofte *Pinck*.

Dit zy nu genoeg van de Vingers; kan vorders daer van noch gelefen werden, behalven de Ontleders, by *Macrobius* 7. *Saturn*. 13. ende *Cael. Rhodiginus* in 't 27. Boeck van sijn oude Lessen op 't 12. Capittel.

8. Gelijk al 't gene van 't Schouder-blat tot de uytterste Vingeren komt, by de Grieccken *Cheir*, ofte *Hant*

geheeten werdt: soo noemen sy oock al 't gene van de Heupe tot de uytterste Teenen streckt *Pes*, dat is *Voet*. Wy geven 't den naem van *Armen*, ende *Beenen*. Desen grooten *Voet*, werdt mede, gelijk de groote *Hant*, ofte *Arm*, gedeelt in drie deelen; de *Dye*, *Been*, ende *kleyne Voet*. Welcke verdeeling tot den gang hoogh-noodigh was, gelijk de Poët *Lucretius* mede aengemerckt heeft in sijn 4. Boeck.

Prosperere ut possimus, & ut proferre viai

Proceros passus, ideo fastigia posse

Suvarum, at feminum pedibus fundata plicari.

9. Het *Dye-been* is maer een been, gelijk in den *Arm* het *Schouder-been*. Werdt by de Grieccken genoemt *Méror*, (welck woordt sy gebruycken in de geboorte van *Bacchus* uyt de *Dye* van *Jupiter*, soo wonderlick niet na de uytlegging van d'Heer *Heinsius* in *Aristarch*. 5.) by de Latijnen *Femur*, ende *Femur à ferendo*, van dragen; om dat het lichaem hier op geslut, ende gedragen wert. Dit is in de menschen, ende *Apen* het langste, ende grootste: maer in andere Dieren, in de welke het voor het meereendeel schuyt, is het korter, als het *Scheen-been*, voornamentlick in de *Vogelen*, waer door *Aristoteles* bedrogen is geweest, doen hy schreef, dat de *Vogelen* geen *Dye-been* en hadden.

De *Gedaente* van dit *Been* is lang, ront, ende recht-achtigh: doch niet geheel recht, maer wat krom van binnen na de *Knye* dalende, om soo veel te vaster te konnen staen, te wandelen, ende te loopen. Want in de gene, die dit *Dye-been* van nature al te recht hebben, staen de *Knyen* oock recht, meerder inwaerts, als uytwaerts wijkende; het welck een quade gang maect. Soo dat dese gedaente voor de *Heel-meesters* wel staet aen te mercken, gelijk *Hippocrates* oock vermaent, om dit *Been*, wanneer het komt te breecken, sijn natuyrlieke kromtete laten houden. Het is van voren bultigh; 't welck tot het sitten bequaem is, ende tot vele werken, die wy al sittende doen, ofte het eene *Been* over 't ander leggen, gelijk de *Snijders*, ende *Mast-klimmers*. Aen de zijden is 't ront, ende glat, achter plat, ende hol: maer boven eyndigh het in een hooft, hals, ende twee uytsteeckfels, onder in een hooft met twee uytsteeckfels, ende holligheden.

Het *Opper-hooft* is het grootste, dat in een menschen lichaem is, ront, ende langachtigh, om te beter te konnen schieten in de diepe holligheyd van het *Heupe-been*, ende alsoo de geleedinge vaster te maecten. Het welck wel noodigh was, om het swaer gewicht, dat het *Dye-been* moet dragen, ende waerom het oock een stercken ronden *Bandt*, spruytende uyt de holligheyd van het *Heupe-been*, daer sy beyde mede t'samen gehecht zijn, gekregen heeft. Het is mede effen ende glat, met een glibberigh *Kraeck-been* overtrocken, om dat de *Dye* soo veel te lichter, ende vaerdiger buygen, uytsteecken, ende omdraeyen soude.

Onder het *Hooft* is den *Hals*, die hem na boven lang-achtigh

achtigh uytstreckt, maer na binnen wat kromachtigh in-
buysht, om de beweginge lichter te maecten, ende de
Vaten, gelijk *Galenus* schrijft, plaets te geven. De
gene, die desen Hals wat te kort is, hebben de Beenen
te veel innewaert gebogen, ende derhalven den gang
ongemackelick: soo dat de langte, ende kromte van het
Dye-been tot den gang, rechte, ende sterckte van 't
lichaem, veel helpen. Het welck *Archilochus* wel ver-
stondt, als hy die alleen voor Hop-luyden uyt koos,
welckers Knyen wat bochtigh uytwaerts weecken, al-
soo die gestalte een vaste Voet maect.

Hier zijn twee uytstreckfels, een groote, ende een
kleyne, *Trochanteres* by de Griecken genoemt, dat is,
Draeyers, om dat sy, door de Spieren, die van haer oors-
pronck hebben, de Dye doen draeyen.

Nu hoe het Dye-been onder de midden meerder na
beneden gaet, hoe het dicker wert, ende eyndight ten
laetsten in een breedt hooft. Uyt dit hooft komen van
achteren twee uytstreckfels, tusschen de welke een
duym breedt plaets, ofte een holligheyt gelaten werdt,
waer in schiet een uytstreckfel van het hooft van de *Ti-
bia*, ende werdt met de selve, door een dubbelde gele-
ding gehecht; alsoo beyde de hoofden van het Dye-
been schieten in de twee holligheden van de *Tibia*, ende
het uytstreckfel van de *Tibia* ontfangen werdt tusschen
de twee uytstreckfels in de achterste holligheyt van het
Dye-been. Dese dubbelde geleiding is oorfaeck, dat
men de *Tibia* niet en kan omdraeyen. Daer benevens,
om dat dese hoofden haer achter veel uytstrecken, soo
komt, dat wy de Beenen niet verder, als in een rechte
linie kunnen uytstrecken. Even wel zijnder Mannekens
ontrent *nova Zembla* gevonden, welckers Knyen van
beyde zijden bogen, ende die van niemant in 't loopen
en konden onderhaelt werden. Sy zijn ontrent drie voe-
ten hoogh, gelijk D^r. *Paaw*, met een van haer ledere
kleedjens van daer gebracht, ons plagh in sijn ontle-
linge aen te wijzen. In dese geleiding is veel glibberigh
Kraeck-been, om dat de Knye soo veel te lichter soude
kunnen bewegen. Hier is oock eenen vasten Bandt, uyt
het uytstreckfel van de *Tibia* spruytende, waer door de
Dye met de *Tibia*, niet anders, als sijn bovenste hooft
met de Heup vast gemaeckt werdt.

Dese holligheyt, daer de *Tibia* in 't Dye-been schiet,
noemen wy *Haessen*, de Hooghduytschen *Knye-bug*/
ende de Latijnen *Poples*. Daer van komt de naem van de
vermaerde Ader *vena Poplitis*, of men seyde *Haessen-
ader*, uyt de welke *Hippocrates* raedt te Laten in Nier-
pijn. Wy lesen in de Roomsehe historye van *Livius*,
dat sy haer verwonnen vyanden de Banden der *Haessens*
plachten af te snijden, (het welck by *Poplites incidere*
noemt) ende lieten se alsoo voor onnut leggen.

Het voorste van dese geleiding heeten wy de *Knye*,
in 't Grieks *Gonu*, ende daer van in 't Latijn *Genu*. De
naem-reden is, ofte om dat de Knye in 't buygen eenen
hoeck (in 't Grieks *Gonia*) maect, ofte om dat men
daer mede sijn selven verootmoedight, 't welck *kontin*

beteykent. Want die ootmoedigh yet bidden, vallen
op haer Knyen. Hier van seydt den naeuwkeurigen na-
vorscher van den oorspronck onser tale, D^r. *Goropius*
Becanus, dat Knye den naem heeft van *Kon-nie*, dat is,
ick beken, niet te kunnen doen. Want die op sijn Knyen
sit, beken, dat hy hem geheel in de macht van een an-
der heeft overgegeven. Soo sie ick, dat by den Griek-
schen history-schrijver *Herodotus* aerdigh geseyt werdt,
Es gonu ebale, hy heeft hem op de Knye geworpen,
voor, hy heeft hem overwonnen. Hierom plachten de
gene, die yet ootmoedigh van yemandt baden, haer
voor den selven op de Knyen te werpen. *Ovidius*:

Et genibus pronis supplex, similisque roganti.

Waer van wy oock exempelen in de heylige Schrifture
hebben, daer wy mede geleert werden, dat in den naem
Iesus alle Knyen sullen buygen: *Philip. 2*. Sulck bid-
den geschiet oock met het raecken van de Knyen (ge-
lijk in het groeten van de Françoisen) der gener die ge-
beden wert. Soo schrijft *Virgilius 3. Aeneid.*

Et genua amplectens effatur talia supplex.

Ende een ander Poet *Claudius*, in sijn boeck van de
Vervoering van *Proserpina*:

*genibusque suas cum supplice fletu
Admovere manus.*

Het selfde is by *Homerus*, *Euripides*, ende andere Griek-
sche Poeten, ende History-schrijvers te sien. *Plinius*
schrijft seer wel van dese manier in het 11. Boeck van
sijn natuurlieke Historye op 't 45. Capittel: In de *Knye*
van de Menschen is enige Religie, na het onderhouden van
de volckeren. De biddende raacken se, strecken de handen
daer na uyt; sy bidden die aen als autaren, misschien om dat
in de selve enige levendheyt is. Want in des 't samenvoegin-
ge van beyde de Knyen, aen de rechter, ende sincker zijde
van voren is een dubbelde *Kaecks-holligheyt*, de welke ge-
opent zijnde, soo 't liegh 'er de Geest uyt, gelijk uyt de Stroo-
Uyt dit laetste is misschien gekomen het gebruyck om
de gekruyste, (gelijk wy by den *Euangeliste Joh. 19.*
lesen) als sy haer een korter eynde wilde maecten, de
Knyen te breecken. Want het Woordt *Skete*, dat ge-
bruyckt werdt, en beteykent niet alleen de Beenen,
maer oock bysonderlick de Knyen. Maer wat wil *Pli-
nius* seggen met de *Kaecks-holligheyt*? wat gemeen-
schap hebben de Knyen met de *Kaecken*? dat sal ick nu
verklaren. Het Kindt is op die gestalte in de Lijf-moe-
der gelegen, dat het de Beenen gevouwen heeft, ende
met de Hielen sijn Billen, ende met de Knyen den
Oogh-hoeck raect. Soo dat sommige meenen, dat
de holligheyt, daer de Oogen in staen, van het ronde
Beenderken, dat voor de Knyen staet, gemaeckt werdt,
ende dat daerom de Knyen *Genua* in Latijn van *Genu*,
dat is, de *Kaecken*, souden genoemt wesen. Van wegen
dese oorspronkelicke naderheydt heeft wel lichtelick
Plinius, de holligheyt tusschen de Knyen na de *Kaeck-*
ken genoemt.

Het.

Het gemelte ront Beenderken bedeckt van buyten de voeging van het Dye-been, ende de Been-pijpen in de Knye. Wy noemen het *Knye-schijfje*, gelijk de Duytschen *Ante-scherb* / de Griecken *Mule*, na de gelijkennisse, die het heeft, met een kleyn molen-steentjen, de Latijnen *Patella*, als of men seyde een kleyn schotelken, ende de Françoisen *Palette du genovil*. De gemeenste naem is *Rosula*, dat is soo veel te seggen als een ront radeken, gelijk het niet alleen ront en is, maer oock beweeghlick, ende dien Latijnschen naem wert mede gevolgt van de Spaengiaerts met *Rodillas*, ende de Italianen met *Rosula del ginocchio*. Het is een kleyn, rondt, ende kraeck-beenigh Beenderken, met geen andere Beenen te samen gevoeght, maer op deselve drijvende, ende met Pefen ende Vliessen daer aen verbonden. Het gebruyck van dese Knye-schijf is, om de geleding van het Dye-been met de Been-pijpen, te stercken, op dat als wy wandelen, ofte van hooge plaetsen neder treden, ofte oock de Knye anders veel buygen, geen ontleding na voren soude veroorsaect werden; als mede om te beletten, dat het uytstecken van 't Been niet buyten de rechte linie en soude gaen, ende daer-en-boven om de voeging van het Dye-been met de Been-pijpen te decken. Want hier is een dubbeld holligheydt onder, een voor ende een achter, in de welcke veel levendigheydt van de Ouden gestelt werdt, gelijk wy terstondt uyt *Plinius* gesien hebben. De voorste holligheydt is vervult met een taey slijm, waer door de nature dese plaets glat, ende slijberigh houdt, om dat se, door te veel bewegen, niet en soude verdroogen, ende alsoo den gang beletten. Om de selfde oorfaeck smaren de Voer-luyden haer wagens. Ick hebbe tot Leyden een vrouwe gesien, die hier op de Knye een geswel doorbrack, daer dit taey slijm mede uytliep. Den Heel-meeft noch onervaren zijnde, meende dat het Etter was; ende wende alle vlijt aen om 't selfde uyt te drucken, waer door hy de Knye stuif maeckte. In dese geleding valt mede een soorte van Gicht, die, na de plaetsch, van de Griecken *Gonagra*, als of men seyde, Knye-gicht, genoemt wert. Hier mede zijn de Blauwschuytge seer gequelt, waerom het geheele gebreck den naem gekregen heeft na de Beenen, *Skelotyrbe*. Want de Milt, die de Blauwschuyt meest veroorsaect, speelt op de Knyen, ende maeckt de selve traegh. Daer van wert by *Plinius* geseyt:

*Genua hunc curforem deserunt, perii,
Seditionem facit lien.*

Dese Knye-schijf breeckt somtijds, ende die sulcks overkomt, gaen al haer leven krepel; gelijk *Paré* schrijft, noyt anders bevondente hebben. De oorfaeck is, om dat de Were, ofte het Eelt (met den Latijnschen naem van *Callus* best bekend) dat uyt het gebroocken Been groeyt, de holligheydt van de geleding vervult, ende daer door de beweging soo van het Dye-been, als van de Been-pijpen verhindert. Even wel verhaelt *Bauhinus* van een voor-spraeck, die door een val de Knye-

schijf in twee stucken over dwers gebroocken hadde, ende even wel niet manck en ging, maer afgaende van een trap, alsoo hy de Knye niet en konde buygen, daer van moest afspringen.

10. Volgt de *Tibia*, de welcke mede, gelijk de *Cubitus* in den Arm, niet uyt een grof Been en beslaet, maer uyt twee dunne Pijpen. De Françoysle noemen se *grand*, en *petit foelle*, de Italianen na het Latijnsch *Radius*, daer de grootste Pijp mede beteyckent werdt, en *minor*, de Spaengiaerts *Espinilla major*, en *minor*, Wy, ende de Duytschen, de *grootte*, en *kleynne* Been-pijpe.

Het grootste van dese twee Beenen heeft den gemeenen naem van *Tibia* behouden, gelijk *Cubitus* oock in den Arm, misschien om dat het een *Tibia*, dat is, een pijp, ofte sluyt gelijk, en dat de sluyten der Huysluyden daer van eerst gemaect zijn. Het selt de Scheen, ende soude daerom *Scheen-been* van ons konnen genoemt werden, gelijk het ander Kuyt-been. Op de Scheen vertoont hem eenen scherpen rugh, in het Grieks *Akantha*, dat is, Graet genoemt, een plaetsche met seer weynigh vleysch bekleedt, en die daerom, gequelt zijnde, geen vettigheydt en kan verdragen, maer alleen drooge Heel-middelen vereyscht. Onder andere dingen, die *Momus* berispte in des Menschen maecksel, was mede, dat *Iupiter* de Kuyten niet voor dese scherpte van de Scheen gefet en hadde. Dit Scheen-been is van gedaente lang, en drie-hoekigh, onder en boven dick, en werdt boven aen het Dye-been, gelijk geseyd is, en onder aen de Koot gehecht.

Het Scheen-been is alleen geledet met het Dye-been, niet met het ander, dat wy *Kuyt-been* genoemt hebben; *Perone* by de Griecken, en *Fibula* by de Latijnen geseyd; maer dit is vast aen de buyten-zijde des Scheen-beens, alwaer een holte is, daer het Kuyt-been met sijn Hoofd in komt, en werdt dan noch met stercke banden vast gehecht. Ende van daer af dese Beenderen van malkanderen gescheyden zijnde, en komen niet eerder wederom by-een, voor dat se beyde den Voet raecten. Want op die plaets heeft het Scheen-been een diepen spleet, in den welcken het Kuyt-been rustende, noch verder gaet, voortbrengende een Hoofd, ofte uytsteeksel, dat met het overstaende uytsteeksel van het Scheen-been de Koot omvat.

Het Scheen-been heeft op de selve plaets een groote holligheydt voor het *Koot-been* gemaect, het welck van beyde zijden met de geseydte uytsteeksel gestut werdt, en alsoo belet, dat de Koot niet licht uyt het lidt en schiete. Dese uytstaende knoopen werden in 't Grieks geheeten *Sphura*; in 't Latijn *Malleoli*, als of men seyde Hamerkens; de binnenste noemen wy *Fersent*, ofte *Versen*, ende de buytenste *Enckelt*, ofte *Encklauwen*. Hier staet seer te verwonderen de groote voorsichtigheyd Gods. Want dewijl dese geleding soo gemaect was, dat het lichaem maer op een punt den Voet raectt, ende uyt het lidt zijnde, den gang ofte geheel beletten, ofte krepel-

krepelheyt veroorfaecken soude, soo heeft hy dese schutfels daer voor gestelt: die daer beneffens dit gebruyck noch hebben, dat se onder haer laten schuylen, ende rusten de Pefen, die den Voet bewegen, ende, in pletteringe, ofte quetsinge van de Encklauwen, een grouw-same pijn veroorfaecken.

11. Wy komen tot de Voeten, die mede groote gelijckenisse met de Handen hebben. Ja ick hebbe somtijds gesien, dat de gene, die sonder Handen geboren waren, al haer werck door de Voeten konstigh uytvoerden. Ende gelijk de mensch alleen, om dat hy de wijste onder alle Dieren was, Handen heeft, een wercktuuygh alder wercktuuygh, als hier voor gefeyt is: soo heeft hy oock, om dat hy Handen hadde, twee Beenen, ende 't lichaem recht over eynde gerecht. Want wie soude voor-over bockende, een burgerlick leven konnen leyden, schrijven, bouwen, ende andere wercken uytvoeren? Veel Voeten souden wel dienstigh geweest hebben tot de rassigheyt: maer wat hadde de Mensch sulcken snelligheyt van doen, alsoo hy door sijn verstand oock de alder-snelste Dieren weet te achterhalen?

Het eygen ampt van den Voet is, het gaen, ofte wandelen. Sulcks geschiedt met den eenen vast op de Aerde, ende den anderen voort te setten. Dan het vast neder te setten is, 't werck van den Voet: maer voort te setten, van 't gehele Been. Hier toe hebben de Beenen foodanigen gedaente, als gefeydt is: ende de Voeten werden in verscheyde Teenen gesplijt, ende zijn lang ende breedt gemaeckt, doch soo lang niet als in de Handen, niet soo seer om de fraeyghed, als om dat se het loopen, met aen te setten, souden helpen: Want de Teenen tegen de aerde gedouwt zijnde, werdt het gehele lichaem veel seckerder voortgestooten. Maer de Voeten zijn oock onder hol, om te beter over bergen, ronde steenen, ende diergelijke te gaen; ende de Teenen komen te pas in rechte, kromme, steyle, ende oneffene plaatschen. Daerom is 't dat men op muylen, ofte dicke solen soo vast niet en gaet.

De Voet werdt mede, even als de Handt, in drie gedeelt, *Tarsus*, *Metatarsus*, ende *Teenen*.

Tarsus, ofte het achterste van de Voet, komt over een met den *Carpus* in de Handt, ende bestaat uyt seven beenderen. Daer van komender meest twee in achttinge, de Koot, ende het Hiel-been. De Koot heet in 't Latijn *Talus*, in 't Grieks *Astragalos*; welke namen beyde van *Hadr. Junius* qualick gepast werden op den Encklaeuw. Dit is het Been, daer de Kinderen, uyt de Ossen-voeten genomen zijnde, mede koten. Soo beschrijven *Lucianus*, ende de Poeten *Cupido*, ende *Ganymedes* in den hemel te samen met koten spelende; het welck ick voor de Kinderen gesonder achte, als suycker met pol-lepelen te eten. Siet van dit Koot-been breeder by onsen *Erasmus*, in sijn Samen-spreckinge, *Astragalismus*, ofte Kote-spel genoemd.

De Koten dragen alleen, ende by haer selven 't gewicht van het gantsche lichaem, soo dat daerom de na-

ture niet te vergeefs bekommert is geweest, om de selve wel te bewaren, ende gelijk met stercke balcken te besetten, te weten, met de gemelte uytsteeckfels van de Beenen. Die even wel oorfaeck zijn, dat, als de Koot eens uyt sijn plaats gewecken is, seer swaerlick wederom kan ingeset werden. Hierom was by de Romeynen een manier van sprecken, *Talum reponere*, de Koot insetten, dat is met een swaer werck doende zijn. Het ander been van den *Tarsus* is het Hiel-been, in 't Latijn genoemd *Calcx*, (daer van seydt men *A Capite ad Calcem*) als oock *Calcaneum*, ende *Calcis pedis*, om dat het, even eens gelijk een spoor, achter uytsteeckt. Sulcks is uyt sonderlinge voorlichtigheyt gedaen, te weten, om dat de Mensche, die recht over eynde staet, niet lichtelick achter over en soude vallen. Ende soo seggen wy oock van de gene, die dat somtijds gebeurt, dat se kort van Hielen zijn. Achter toont het eenige rouwigheyt, alwaer een groote Pees geheel vast aen is, de grootste ende sterckste van al de gene, die in 't lichaem zijn, spruytende uyt de Spieren van de Kuyt. Dit is de Pees, waer by *Achilles* het verlagen lichaem van *Hector* drie mael rontsom Troyen sleepten, gelijk de Poet *Homerus* beschrijft. Dit is oock de plaetsch, daer de Kack-hielen vallen, waer mede de Kinderen meest gequelt zijn.

Het tweede Deel van den Voet is *Pedium* in 't Grieks genoemd, ende, om dat het met het *Metacarpium* van de Handt over een komt, *Metatarsus*. Wy heeten 't met de Latijnen, Italianen, Spaengjaerts, ende Françoisen, de *Plante van den Voet*; oock *Sole*, ofte *Bal van den Voet*, gelijk de Duytschen *Solen am fuss*. Is te samen geset uyt vijf Beenderen; ende den grootsten heeft maer twee Beenderen, om dat het voorste van de holligheyt van dese plant soude vast op de aerde staen.

De Teenen zijn gelijk de Vingeren, maer korter om redenen verhaelt, ende mede vijf in getal. *Collenuccio* schrijft in sijn Italiaensche historye van Napels, dat *Ottobro van Bruynswijk*, de man van de Koninginne *Iohanna*, aen elcken Voetles Teenen hadde. Dan dat en gebeurt soofelden niet, ofte is noch alle daegh wel te sien.

12. Boven alle de voor-verhaelde vindt men noch eenige kleyne Beenderkens in, ende op de geleden van de Teenen, als oock van de Vingeren, by de Grieken *Sesamoidea*, ofte *Sesamina* genoemd, van wegen de gelijckenisse, die sy hebben met het Lijnzaet.

Het getal van dese Beenderkens gaet onsecker. Sommige hebbender in de Handt, ende de Voet twaelf; andere seshien, eenige veel meerder: alwaer dan de selve soo kleyne vallen, dat men se in de ontleding niet vinden en kan. Sy zijn in de vier Teenen soo veel kleynder, dan in de Vingeren, als de Teenen selve kleynder zijn, dan de Vingeren. Maer gelijk den grooten Teen van grooter beenderen is, als den Duym, soo heeft hy oock dese *Sesamina* veel grooter. Derhalven zijnder aen d'eerste geleding van den grooten Teen, by het hoofd van 't *Pedium*, dat hier aen gehecht is, twee groote gestelt, waer van het binnenste ontrent eens soo groot is, als het buy-

tenste; soo dat het de helft van een geschelde erweet in grootte ende gedaente wel gelijkct. De Arabiers noemen dit beenken *Albadaram*, om dat het van vyer, ende alle bedervinge onbeschadicht blijft; uyt het welck sy gelooven (gelijck de Joden van *Luz*) dat de Mensch hier na verrijft, niet anders als het Kruyt uyt het Zaet. Ende *D. Riolan* meent, dat dit het eygen is, 't welck van *Agrippa* onder den naem van *Luz* beschreven wert. Dan dat fabuleuse *Luz* is een ander plaats toegewesen, te sien by den hoogh geleerden *Plempius*.

Het ampt van dese Lijnzaet-beenderkens is, de geleiden te slijven, ende te beletten, dat sy soo lichtelick niet uyt haer plaetsche geschoven werden. Ende daer-benevens doense noch in den Voet, dat hy in 't slaen, ende wandelen, oock door ongelijke plaetschen, vastter is, ende dat de Teenen, terwijl wy slaen, ofte wandelen, van geen steenen, ofte andere uytstekende dingen, lichtelick verdraeyt, ende alsoo ontledet soude werden.

Ende dit is nu wat belange de beschrijvinge van alle de Beenderen onses lichaems. Wy sullen nu komen tot haer twee gebreken, te weten, Ontleding, ende Breucken.

Het V. Capittel.

1. T'samen-voeginge der Beenderen,
2. ONTLEDINGE,
3. Oorsaecken,
4. Onderscheyd,
5. Ken-teykenen,
6. Voor-teykenen,
7. Geneesinge,
8. Maniere van Leven.

WY hebben volkomenlick aangewesen, hoe dat het Geraemte bellaet uyt verscheyde Beenderen. Dese werden te samen gevoeght op tweederley wijse; door t'samen-groeyinge, de welke is een vereeninge sonder bewegen, ende door *Geleding*, waer in de Beenderen met haer uyerste aen malkanderen gevoeght zijn, streckende tot beweginge van haer Deelen; ende dese is wederom drierley; ingeledinge, aengeleding, ende onderlinge inschietinge.

Een *Ingeleding* is, wanneer de holte van het ontfangende Been wijdt, ende diep is, ende het hooft van het inschietende, grof, ende groot, gelijk te sien is in de geleding van 't Dye-been met het Heupe-been.

Een *Aengeleding* is, als de holte vlak is; gelijk in de t'samen-voeginge des Onder-kaecks.

Een *Onderlinge Inschieting* is, als beyde de Beenderen over weder zijde gelijckelick in malkanderen gevoeght werden. Sulcks geschiedt ofte in twee Beenderen, als in den Arm; ofte in drie, gelijk in de Wervelen.

In de gemeene geleding, daer bewegen by is, valt alleen het ontleden; dan in alle beyde het breecken. Van 't eerste sullen wy in 't tegenwoordige, van 't andere in 't volgende 7. Capittel handelen.

2. *Ontleding* (gemeenlick *Dislocatye*, ende *Luxatye* genoemt) is een afwijkinge van de Beenderen die in, ende aen malkanderen geleedt waren, waer door sy uyt haer natuurlicke plaetsch in een andere schieten, ende de vrywillige beweginge beletten.

3. De *Oorsaecken* van Ontleding zijn ofte uytwendigh; ofte inwendigh.

De *uytwendige* oorsaecken komen meestendeel door geweld, als slaen, stooten, vallen uyt-trecken; gelijk selfs in de geboorten oock kan geschieden, wanneer de on-Vroe-vrouwen het kindt met geweld uyt-trecken.

De *inwendige* oorsaecken zijn vochtigheden (waerom de kinderen lichtelicker in dit gebreck vervallen) die op de gewrichten sackende, de Banden ofte te sacht, ende te dweegh maecten; soo dat se de Beenderen uyt haer plaetsche laten schieten; ofte vervollende de selve verkorten, ende intrecken, waer door de hoofden uyt haer plaetsch getrocken werden, gelijk men siet in magere, ende uytgereerde lichamen. Hier toe behoort de Eissenisse. Want men bevindt, dat Bultige, ende Mancke Ouders, oock dickwils foodanige Kinderen voortbrengen.

4. Van dese Oorsaecken werdt het voorname *Onderscheyd* der ontleding genomen; als oock uyt de plaets, daer het ontledde Been inschiet. Sulcks gebeurt van bovenen na beneden, ende van beneden na bovenen; van de sincker zijde na de rechter, ende wederom van de rechter na de sincker; als noch van voren na achteren, ende in tegendeel van achteren na voren.

5. Al is 't dat men dickwils siet; hoe de Heel-meesters, tot schande van haer Konste, oordeelen ofte eenigh Deel uyt der Lidt is, ofte niet: soo en maecten de Le-de-setters gantsch geen swaigheyt om op seeckere *Kon-teykenen* haer oordeel vast te stellen. Het welck ick in de ervaren oock soo bevonden hebbe. Ende sulcks en is niet vreemt, dewijl sy dagelicks van alle kanten foodanige ontledene krijgen, ende daer door meerder ervarentheyt, als een Heel-meester, met 'er tijdt bekomen. Anders en schijnt dit werck oock soo swaer niet, dewijl het door sien, ende gevoelen kan bekent werden. Want in dese ontleding, vertoont hem een gelwel in de plaets, daer het hooft van 't ontledene Been ingewecken is: ende een holligheyt in de plaetsch, daer het uytgevallen is. Het welck te lichter kan aangemerckt werden, wanneer het lichaem niet al te dick, noch al te vet en is. Daer-benevens valt noch, na verscheydenheydt van oorsaecken, hier voor vermelt, het uytgewecken Lidt korter, ofte langer; ende derhalven gelecken zijnde met het gesonde, als een Arm met een Arm, een Been met een Been, kan lichtelick ondervonden werden de verscheydenheydt. Vorders alsoo de gewrichten gemaect zijn tot beweginge; soo moet noodtsaeckelick volgen; dat wanneer die geleding losch gemaect is, ende het Been uyt sijn gelid schiet, de beweginge grootelicks beschadicht werdt. Derhalven daer eenigh achterdencken valt van ontleding, ende de beweginge niet ver-

verhindert en wert, soo en behoeft men sulcks daer voor niet te keuren. Sels *Quintilianus* heeft dit wel verstaen, alsoo hy seydt 5. *Orat. Inst.* in de voor-reden, dat de Leden, maer een weynigh uyt haer plaetsch zijnde, het gebruyck, dat sy hadden, verlieten.

6. De *Voor-teycken*en werden getrocken uyt de gestalte van 't lichaem, van de ontleden Beenderen, den tijd, ende de toevallen.

Hoe dat een Been lichter uyt het Lidt schiet, hoe het oock lichter wederom in te setten is. Sulcks bevindt men in kinderen, ende jonge luyden, die vochtigh ende sacht van lichaem zijn. Het tegendeel geschiedt in de gene, die haer jaren hebben, ofte dick ende vleysigh zijn. Want in de selvige wert de geleding door de dichte der Spieren naeuw vast gehouden, ende derhalven niet als door een sware oorfaeck tot ontleding vervalt, ende daerom oock swaerlick is in te setten. Dan in magere, die door sieckte half uytgecort zijn, is de geleding losser, waerom sy oock lichtelick uyt schiet; waer by komt, dat door de slappe verteeringe veel slijmerigheydt tusschen de gewrichten vergadert, die de 'samenvoeginge losch maecte. In andere, die van naturen mager zijn, dewijl haer lichaem droogh, vast, ende hecht is, de Spieren, ende Banden sterck ende droogh, werden de Beenderen niet lichtelick ontledet, ende uytter Lidt zijnde, swaerlick ingeset. De ontleding van inwendige oorfaeck, na dat se herstelt is, schiet wederom licht uyt; om dat de Banden doordrongen zijnde van de overtollige vochtigheydt, de Beenderen niet wel en kunnen tegen houden. De gewrichten, die tot weynighderhande bewegingen gestelt zijn, vallen swaerder in te setten, maer werden beter in gehouden. Hoe dat oock een Been verder uyt sijn hol schiet, hoe het swaerder herstelt werdt. Een ontleding (seydt *Guido*) in de welke de randen van de holte, die het hooft van een ander Been ontfangt, gebroocken zijn, werdt geoordeelt voor de quaetste. Want al is 't al ingeset, soo en kan het niet lang duren, ofte komt door de minste oorfaeck wederom te ontschieten. Vorderen kunnen alle gewrichten wel uytter Lidt gaen, maer niet alle wel ingeset werden. Want op een ontleding van 't Hooft, volghet terstondt de doot, om dat het Ruggen-morch daer door terstondt aen sijn beginfel ingedrukt werdt, ende alsoo het uytvloeyen van Bloedt, ende Geesten belet. Het selfde heeft oock plaetsch in de Wervel-beenderen, die uyt haer plaetsch schuyvende, datelick groote swelling, ende onsteeking verwecken. Hier van spreekt de Poet *Silius* in sijn 10. Boeck:

*Telepinus ad ossa
Illiso saxo, qua spina interstruit arvis,
Occumbit.*

Het selve gebeurt oock in sommige ander Deelen, waer van eenige ontledet zijnde, de doot veroorsaeken, ander nimmermeer herstelt kunnen werden.

Veronderde ontleding, ende die alreede door eelt verhardt is, werdt selden, ofte nimmermeer geholpen,

daerom en moet in 't begin het insetten niet uytgestelt werden.

Wat de toevallen belangt, daer van sullen wy in 't volgende Capittel handelen.

7. De *Genesinge* bestaet in het ontledene wederom in sijn natuylicke plaetsch te brengen, ende te houden. Sulcks werdt te wege gebracht door vier middelen, uyt-recken, insetten, het ingesette door binden te verseeckeren, ende het stellen.

Voor eerst, alsoo de Spieren van 't ontledene Deel haer opschorten, soo moet het selve uytgerecht werden na de gelegenthey van de ontledene plaetsch, waer de Beenderen hier ofte daer gewecken zijn, ende de sterckte der Banden, ende Zenuwen, door de Meesters handen, ofte door werck-tuygh, by *Paré*, ende andere uytgebeeldt. Dit uyt-recken moet ten alder-eerften in 't werck gestelt werden, ofte, indien den Heel-meeester later gehaelt is, wanneer de vrees van Onsteeking over is; ende moet soo verre gaen, dat 'er tusschen de Beenderen wat vrye plaetsch blijft, op dat het hooft niet verzeert en werde, ofte de randen van de holligheydt af en breecken. Hier dient oock gelet, dat in 't uyt-recken het Deel in een bequaem staetel gehouden werdt, ende de Spieren recht, op dat se verdraeyende haer hooft niet buyten, ende haren staert binnen en stellen.

Het uyt-recken wel gedaen zijnde, soo moet het Been wederom gebracht werden in de plaetsch, daer het uytgeschoten is; ende sulcks door den selfden wegh, gelijk of het van slincker na rechter gefackt was, soo moet het na slincker gedrukt werden, indien van rechter na slincker, soo dient het na de rechter wederom gedouwt; ende op de selfde wijze, als het van voren na achteren, ofte van achteren na voren geschoten is. Dit moet soo sacht, als 't mogelijk is, gedaen werden, ende, soo het noodigh is, met voorgaende versachtende middelen, (beschreven in 't 6. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste*) op dat het hooft niet en kome te slooten tegen de holligheydt, ende om geen Pijn, ofte Onsteeking te verwecken. Moet oock geschouwt werden het om draeyen van 't hooft, op dat het niet en kome te breecken. Nu dat een Lidt wel ingeset is, staet daer aen te kennen, wanneer het Deel, ende de Geleding haer natuylicke gedaente, ende verloren beweginge wederom bekomen hebben; als mede wanneer het vergelecken zijnde met sijn gesont tegen-been, de selfde lengte heeft, ende de Pijn, die daer te voren was, ophoudt. Dickwils werdt oock gehoord, dat het Been in sijn holligheydt schiet. Even wel en is op dat hooren niet vast te staen, dewijl sulcks wel kan geschieden door het afbreecken van de randen der holligheydt; waerom dat dit niet en seydt, ofte het moet met de andere teycken over een komen.

Wanneer het Been wel in sijn plaets geset is, soo moet het uyt-recken neder gelaten werden, waer op dan de Spieren met eenen haer oude plaets wederom in-nemen. Dat gedaen zijnde, dient de geleding versterckt, op dat

het Lidt niet weder en kome nyt sijn plaats te schieten . Sulcks geschiet voor het verbandt met te rug-drijvende middelen, tefien in 't 1. Deel der Heel-konste, op 't 2. Capittel.

Ten laetsten dient het Deel met bequame swachtels verseeckert, ende is 't noodigh in papiere spalcken; al-tijdt gehouden in sijn natyurlike gestalte, ende tot den vierden, ofte sevenden dagh niet verbonden, 't en zy dat 'er groot jeuckfel, ofte pijn toe-slaet .

8. Wat de Maniere van Leven belangt. De Lucht dient hier werm, ende droogh te wesen; ende wanneer sy uyt haer selven soo niet en is, gemaect, door sulcke middelen, als in den *Schat der Gesontheyt* in 't 2. Deel, 1. Boeck en Capittel beschreven zijn. De Spijsse moet niet te veel, ende licht om verteeren zijn. Het *Kalfs-vleysch*, insonderheydt *Tol-boom*, ende *Eyeren* werden hier bequamelick gebruyckt. *Bier* is beter gedroncken, als *Wijn*; die niet te pas en komt als op het eten, ende voor de gene, die hem gewent zijn. Een open *Lichaem* is hier dienstigh, gelijk alderhande beweginge schadelick. Soo schrijft de Romeynsche wijsgeer *Seneca* in sijnen 104. Brief: *Heeft yemands sijn Been gebroocken, ofte sijn Lidmaten vervreeck, hy en gaet niet te wagen, ofte scheep, maer hy roept een Heel-meester, om het gebroockte Deel te strycken, ende dat nytter Lidt is wederom in te seten.*

Het VI. Capittel.

1. Ontleding met Toevallen,
2. Met Pijn, ende Onsteeckinge,
3. Met Quetsuyre,
4. Met Breuck,
5. Met Vereeltheyt.

I N 't voorgaende Capittel is gehandelt in 't gemeen van enckle Wonden; doch alsoo daer dickwils yet toe slaet, soo sullen wy oock de toevallen onderseecken. Dese zijn meest Pijn, Onsteeckinge, Quetsuyre, Breuck, ende Vereeltheyt.

2. Wanneer het ontledene Deel, voor al eer den Heel-meester gehaelt is, Pijn heeft, ende Onsteecken is; soo en sal hy aen 't insetten niet komen, 't en zy al-vorens de Pijn gesilt, ende de Onsteeckinge uytgeblut is. Want anders doende, staet te vreesen, dat 'er door het reken van de Zenuwen lichtelick een Kramp, ofte yet anders mocht toeslaen, gelijk, volgens de leere van *Hippocrates*, wel aengemerckt is van *Celsus*, in 't 11. Cap. van sijn 8. Boeck. Derhalven voor al eer dat men komt tot het insetten, soo moet eerst de pijn versacht, ende de onsteeckinge verkoelt werden, door foodanige middelen, als in 't 1. Deel ende Capittel der Heel-konste verhaelt zijn. By aldien, na het insetten, ende 't losch doen van den bandt, daer eenigh jeuckfel vernomen wert, soo sal men de plaatsche stoven met werm Water, om dat de scherpe vochtighey, die het jeucken veroorsaect, daer door te

doen vervliegen; het welck oock de pijn kan sullen. Anders, wanneer dat 'er geen van beyde en is, soo soude het stoven met werm Water ondienfligh wesen, als de banden, die de Beenderen vast houden, te losch maeckende. Hier van is wijtloopigh te lesen by de Uytleggers over de Kort-bondige Spreucken van *Hippocrates*, ende oock by onsen *Forest 9. Curat. Chirurg. 1.* Dan in sulcke gelegenthey sal oorbaer wesen, dat, na het afnemen van 't verbandt, het Deel versterckt wert met een stovinge van roode Wijn, daer, beneffens *Rosmarijn*, ende *Salye*, t' samen-treckende Droogen in gekoockt zijn, beschreven in 't 2. Cap. van 't gemelte Deel der Heel-konste.

3. Indien haer een Wonde by de ontleding gevoeght heeft, dat valt gantsch gevaerlick. Want door het uytrecken van de Zenuwen, Banden, ende Spieren ontfaet Pijn, Onsteeckinge, Koortsch, ende Kramp. Welcke toevallen het gebreck noch gevaerlicker maecten, wanneer de Wonde dicht by de ontleding is, als mede dat de ontleding valt in een groot Lidt; waerom de ontleding met een Wonde in de Dye, ofte Schouder en gemeenlick met de doot bekoft wert. Het welck de oorsaek is, dat *Hippocrates* haer insettinge, ende sterck binden geheel tegen is, ende beveelt in 't beginfel niet als brant-stillende, ende versachtende middelen te gebruycken. Want soo (seydt hy) sullen sy noch konnen opkomen. Derhalven (voeght hy daer by) en kander niet seeckerlick ingeset werden, als de Vingers, Handen, ende Voeten, daer op wel neerstigh gelet dient, dat se niet wederom uyt en schieten. Maer selfs oock een Vinger, in den welcken, gelijk het minste quaet, oock het minste gevaer is, en moet niet ingeset werden, als voor, ofte na de onsteeckinge. Vorders 't gene *Hippocrates* in de Vingeren alleen aenmerckt, dat sullen wy oock in de andere ontledingen te werck stellen, ende terstont in 't begin, als het Deel noch sonder onsteeckinge is, een uytgeschoten Been met een Wonde sachtjens (want sterck insetten en soude het niet konnen verdragen) soecken in te brengen. Het welck na wensch uytvallende, soo sal men alle vlijt voornamelick aenwenden, om de onsteeckinge te beletten. Dan wanneer na het insetten onsteeckinge, kramp, ofte eenigh ander toeval overkomt, soo moet het Been (indien sulcks geschieden kan sonder geweld) wederom uyt sijn plaatsch terstont gestooten werden. Maer indien wy dat gevaer oock vreesen (want een onsteecken Gewricht en sal wel lichtelick niet, als met kracht, in te brengen zijn) soo is seeckerder in 't eerste, voornamelick daer groote Lidmaten, gelijk Schouder, ende Dye, ontledet zijn, het insetten uyt te stellen. Dan als de onsteeckinge over is, 't welck gemeenlick geschiet ontrent den sevenden, ofte den negenden dagh: dan sal men (na voorseggen aen de vrienden van 't gevaer, dat uyt het insetten te verwachten staet, ende dat by aldien het selve niet gedaen en wert, de Siecken al-tijdt camant sal wesen) de ontledene Beenderen, met alle sachtighey, wederom soecken in malkander te voegen. De Wonde sal daer na genesen werden, gelijk elders is aangewesen.

4. Wanneer Ontleding, ende Breuck te samen gaen, soo moet het Lidt op de gemeene maniere uytgereckt, ende het ontledene Been (soo het doenclick is) wederom in sijn plaats geset werden: ende dan den Breuck genesen, op de wijze, gelijk wy in 't naest-volgende Cap. sullen beschrijven. Doch by aldien voor het heelen van den Breuck, het Lidt niet en konde sonder gevaer herstelt werden, in sulcken gevalle, sal men eerst den Breuck genesen, daer na als de *callus*, ofte het eelt moet gemaect wesen, oock het ontledene in 't Lidt setten.

5. Ten laetsten als door de verhaelde toevallen, te weten, Onsteeckinge, Wonde, ofte Breuck, de Ontleding niet terstont en hadde kunnen ingeset werden, ende daer door aen 't Gewricht een vereelde hardigheyt gegroeyt was: dan moet die plaats terstont gestoof, ende gestreecken werden met versachtende middelen, als in 't 4. ende 6. Capittel [van 't eerste Deel der *Heelkonste*] zijn aangewesen. Wanneer het Lidt nu genoeg versacht is; dan sal men de overige vochtigheyt doen verteeren door de *Plaester van Betonye*, ofte *Oxyroceum*, ende het lidt stellen, gelijk in 't voorgaende, ende volgende Capittel te sien is.

Het VII. Capittel.

GEBROOKE BEEN.

1. Beschryvinge,
2. Oorsaecken,
3. Verscheydenheyt,
4. Ken-teykenen,
5. Voor-teykenen,
6. Geneesinge,
7. Maniere van Leven.

Gebrooke Been, ofte Been-breuck, by de Heelmeesters allefins, na het Latijn, met den naem *Fracture* bekeort, is een scheydinge van 't geheel in de Beenderen, gelijk de Wonde in het Vleysch, ofte eenigh sacht Deel.

2. De Oorsaecken, waer door het Been gebrooken wert, zijn alle de dingen, die meerder gewelt op het selfde doen, als het kan wederstaen, gelijk Slaen, Stooten, Vallen, ende diergelijcke. Ende al is 't, dat D. *Forest*, ende andere schrijven, dese Breucken alleen te geschieden door dese uytwendige oorsaecken, ende nimmermeer door inwendige: soo leert ons de ondervindinge, zijnde de beste leer-meesterisse, geheel anders. Want het gebeurt, dat het Been, van quade, ende scherpe vochtigheyt, die daer op sackt, geheel doorgegeten wert, 't welck *Caries* noemt, het welck veeltijds geschiet in verouderde *Poeken*, ofte na lang strijcken met Salven, daer *Quickzilver* onder gemengt is. Want soodanigh *Caries* heeft sulcken door-etende, ende breeckende kracht, dat eenige daer van langs de straet gaende, ende haer Armen, ende Beenen wat te veel roerende, in stucken braecken.

3. *Galenus* stelt maer twee verscheydenen soorten van Breucken, dwersche, 't welck eygentlick een Beenbreuck is, insonderheyt wanneer de eynden soo van malkander geweecken zijn, dat sy niet over een en komen; ende rechte, wanneer het Been over langs gesplet is, ende is een scheydinge, gelijk de Sagers over langs in de groote balcken maecten. *Celsus* voeght hier by een Scheunse breuck: sommige noch oneygen onderscheyt, te weten, dat een Breucke somtijds gevoeght is met een Wonde, ontleding, ofte andere toevallen.

4. Een dwersche, ofte scheunse breucke is gantsch licht te kennen, dewijl dat de eynden van 't gebroocken Been, als oock de holligheyt tusschen beyde konnen gevoelt werden. Daer-beneffens en kan het gebroocken Been hem niet wel bewegen; ende als de Beenderen te samen geset werden, dan valt 'er groote pijn, dewijl de eynden de gevoelicke Deelen prickelen. Om sulcks wel te weten, moet men het gebroocken Lidt tegen het gesonde, te weten, Arm tegen Arm, Been tegen Been, leggen. Want dickwils werdt het Lidt, door het gebroocken Been korter, als de Spieren het onderste deel van 't Been optrecken.

Een Breucke over langs en valt soo licht niet te kennen; dan kan even wel afgenomen werden uyt de onnatuurlicke dichte van het Lidt, de onevenheyt, ende de pijn.

Daer valt dickwils een scheyding in 't Been, te weten, als alle sijne Deelen niet te samen-gevoeght kunnen werden, ende als het bloot leyt: het welck te kennen is, aen de bruynigheyt, soo het gesien kan werden, ofte, soo het aen de andere Beenderen niet en hangt, aen het bewegen.

5. Wat de *Voor-teykenen* belangt: Een Breuck-scheur in de lengte van 't Been, werdt lichter genesen, als een scheunse, ofte dwersche. Want daer en is geen insetten noodigh: dan is genoegh dat de Deelen, die wat van malkander gapen, wederom vereenicht werden. Onder de scheunse, ofte dwersche is die oock de lichtste, die enckel, ende even is, ende in de welcke de gebroke Beenen niet en zijn van haer plaats geweecken. Die breucken, in de welcke de eynden van de gebroke Beenderen plat, ende effen zijn, loopen minder gevaers: maer die scherpe uytsteecken, zijn seer quaet, om dat sy niet lichtelick en kunnen 't samen-gevoeght werden, ende geen steunsel en hebben, als oock het vleysch van een Spier, ende somtijds een *Zenuwe* quetsen. Een breuck hoe hy groter is, ende hoe de gebroke Beenderen groter zijn, hoe hy swaerder te heelen valt: gelijk oock als het Been in vele stucken gebroken is, ende dat het scherpe uytsteecksels heeft, die het bystaende Vleysch prickelen. Daer twee Beenderen nevens malkander staen, gelijk de twee Pijpen in den Arm, ende het Been, ende beyde gebroken zijn, vallen swaerlicker te heelen, als dat 'er maer een van beyde gebroken en was. Want als 'er een van beyde de Pijpen geheel blijft, soo en kunnen de Spieren niet ingetrocken werden, als van de geheele Pijp gestijft werdende. Ende wanneer het gebroken Been ingeset is, het ander, dat noch geheel is, dient het selfde tot

een steunfel, al beter hulpe daer van ontfangende, als van fwachtels endefpalcken. In tegendeel, wanneer beyde de Pijpen gebroocken zijn, moeten met groote neerfligheyt by haer inleeten gehouden werden. Den Breuck valt lichter, die in 't midden van 't Been, als die onder, ofte boven is. Want alsoo aen het onderste hoofd meerder banden, aen 't bovenste meerder zenuwen zijn, soo werdt daer grooter pijn verweckt, ende het heelen valt swaerder. Maer als den Breuck ontrent eenigh gewricht komt, is aldergevaerlickst, dewijl aldaer vergaderinge is van banden, pelen, ende zenuwen, als mede om dat het Lidt aldaer niet wel en kan gewachtelt werden, ende dat in een koude plaets, ende van weynigh bloet, de natuurlieke wermtte flap is. Ende al is 't, dat den Breuck op die plaets al heelt, soo laet hy even wel in dat Lidt een beletsfel in 't bewegen, van wegen de vereeltheyt, die de Pelen, ofte Spieren als te samen bindt. Een versche Breuck is tot het heelen alderbequaemst: maer lang gestaen hebbende, valt hy swaerder te genesen, niet alleen om dat door de toeflaende onsteeckinge het Lidt, gelijk geschieden moet, niet sonder gevaer en kan uytgereckt werden; maer oock om dat de eynden van de Beenderen soo verelen, dat sy d'er na haer noyt en konnen te samen voegen; het welck insonderheyt geschiedt in oude luyden. Daerom is noodigh, dat de gebroockte Beenderen terstont aen malkanderen gevoeght werden, want dan zijns haest aen een geheelt. Maer indien sulcks over den sevenden dagh uytgestelt wert, dan loopt het Been gevaer van verdervinge. Soo oock wanneer dat 'er een Verplettinge, ofte Wonde by den Breuck komt, dan is hy van gevaer, ende soo veel te meerder, hoe de Wonde grooter is, voornamelick indiender groote Spieren, gelijk van de Schouderen, ofte Dye, gequetit zijn. Daer staet oock lichtelick een Onsteeckinge toe, ende ten laetsten het Kout-vyer. Hier komt noch by, 't welck het heelen beswaert, dat de spalcken, ende anders, dat tot het ingefette in te houden, noodigh was, niet soo wel en konnen gebruyckt werden, alsoo daer een openinge moet blijven, om de Wonde te suyveren. Als de Beenderen niet en konnen ingefet werden, dan salder een scheidinge vallen, gelijk oock als se van Vleysch geheel ontbloot zijn. Sommige Beenderen scheidten rasser, sommige langfamer. Rasser scheidten de gene, die rasser droogen, ende van 't omgroeyende Vleysch rasser voortgedreven werden. Ende daerom scheidt een kleyn Beentjen, ende dat in 't uysterste van het Deel is, ofte oock ydel is, rasser, ende gemeenlick binnen veertien dagen. Maer groote ende vaste Beenderen scheidten langfamer, om dat sy langfamer verdroogen, ende langfamer van het omgewassen Vleysch voortgestooten werden; soo dat sulcks niet en geschiet voor den veertighsten dagh, ende verbeyt somtijds wel tot den sestigsten dagh, ende veel maanden. Ja het gebeurt, dat in Beenderen, die gantsch gemorselt zijn, de slucxkens eerst na eenige jaren voor den dagh komen, waer van wy vele exempelen gesien hebben. Den Ouderdom, Weder, Jaer-getijde, gestal-

tenisse des Lichaems, ende al 't gene tot de krachten doen kan, maecten het genesen van de Breucken lichter ofte swaerder, ende derhalven valt het selve lichter in jonge, als in oude luyden, ende in stock-oude luyden gantsch onmogelick. Zijn noch gevaerlick foodanige Breucken die een onsteeckinge, ende verplettering van het Vleysch by haer hebben, alsoo sy niet geheelt en konnen werden, voor dat sulcks is wech genomen.

6. Om nu tot de *Genevinge* te komen: Een enckele Breuck, alsoo hy is een scheidinge van 't gene dat geheel was, soo moet het selve wederom vereenicht, ende geheelt werden. Ende al is 't dat die vereenige het werck is van de Nature, gelijk in de Wonden: soo zijn even wel, om de Nature tot haer voornemen te doen geraecken, eenige dingen van nooden. Te weten, dewijl de gebroockte Beenderen veeltijds uyt haer plaetsche wijcken, soo moeten, als sulcks geschiet, deselvige voor eerst ingefet, ende wel aen malkanderen gevoeght, ende dan oock in die gestalte gehouden werden. Het welck van den Heel-meester wel gedaen zijnde, dan is het werck van de Nature, de gebroockte Beenderen te vereenigen, door een vereeltheyt die om den Breuck groeyt. Maer de Konste moet even wel de Nature te baet komen; het welck geschiet, indien sy de natuurlieke gematigheyt van 't Been bewaert, ende afhoudt onsteeckinge, ende andere toevallen, die de Nature in haer werck souden mogen verhinderen.

Voor eerst staet dan aen te mercken, of de gebroockte Beenderen uyt haer plaetsch geschoten zijn, ofte niet: dewijl de Beenderen niet altijd, als sy over dwers gebroocken zijn, uyt haer plaetsch en schuyven. Nu dat de Beenderen niet en zijn gewecken uyt haer natuurlieke plaetsch, is daer aen te kennen, dat 'er in den Breuck geen holligheyt, noch steekte vernomen en wert, ende dat het lidt niet korter en is. In dese soorte van Breuck en is niet noodigh het lidtmaet uyt te recken, ofte de Beenderen soecken in te setten. Want het kan licht geschieden, dat daer door pijn soude verweckt werden, ende dat de uytsteeckfels van de Beenderen tegen malkanderen wrijvende, souden komen af te breecken: maer daer staet alleen te letten, om de gebroockte Beenderen in haren natuurlicken stant te houden, ende te vereenigen, gelijk wy terstont sullen seggen.

Maer als de gebroockte Beenderen uyt haer plaetsche gewecken zijn, soo dat het een over het ander steekt, dan moet de eerste forge zijn, om de selve op haer plaetsch te brengen. Sulcks geschiet door twee middelen, te weten, met uyt-recken, ende vereenigen.

Voor eerst is 'er dan in 't herstellen van de gebroockte Beenderen van nooden, dat het lidtmaet uytgereckt wert. Want als sonder afsnijden van de Spier, de deelen van een gebroockte Been uyt haer plaetsche wijcken, soo wert de Spier, wiens begin daer aen vast is, geheel na sijn hoofd getrocken, met eenen het naeste deel van 't Been mede treckende. Waer door niet wesen en kan, dat het gebroockte Been wel staet, ofte uytter lidt zijnde, wel ingefet

geset werde, voor al eer het soo veel te rug getrocken wert, als het uyt sijn plaetsch gewecken was. Anders indien men dit uyt-recken niet in de rechte en dede, soo souden de uytsteekfels van de Beenderen tegens malkanderen komen, ende breecken, ende alsoo in haer holligheden niet kunnen sluyten, maer ofte van buyten ter zijden blijven staen, ofte tusschen de gebroockte Beenderen blijven, het welck het byvoegen soude beletten.

Derhalven om een gebroockte Been in goede gestalte te brengen, soo is noodwendigh, dat beyde sijn deelen te rug, ende van malkander getrocken werden, waer in gelet dient, dat het met geen, ofte weynigh pijn geschiet. Sulcks sal gebeuren, indien het te reckene lidmaet in die gestalte gestelt wert, dat de Spieren geen werkinge en hebben, maer allegader stil ende losch zijn, op dat alle haer soafelen recht uytgereckt kunnen werden: op welke manier minder uyt-reckinge van doen is, ende het werck wert met minder pijn volbracht.

Dit uyt-recken geschiet door het werck van een, ofte meerder: ende oock ofte alleen door handen, ofte banden, ofte meerder gereetschap, ende werck-tuygh. Wanneer dat 'er een Vinger gebroocken is, ofte eenigh ander teer lid, dan kan het uyt-recken door een mensch gedaen werden, die het een deel van het Been met de rechter, het andere met de sincker handt vat, ende van malkanderen reekt; ofte door twee, waer van den eenen het deel van 't gebroockte lidmaet tegen houdt, den anderen uyt-reckt. Maer als 'er eenigh grooter ofte stercker lidmaet gebroocken is, daer toe is de hulpe van meerder noodigh, soo dat den eenen met beyde sijn handen, het eene deel van 't gebroockte lidmaet, den anderen insgelijcks het ander met beyde sijn handen na hem toe moet trecken. Somtijds en kan dit niet geschieden, als met swachtels, banden, ende ander gereetschap, te sien by *Paré* in 't 7. Capittel van sijn 15. Boeck.

Nu dit uyt-recken is tweederley, gelijk ofte ongelijk. Gelijk is, in 't welke het lidmaet van 't gebroockte Been van beyde zijden gelijkelick uytgereckt wert. Ongelijk, als het lidmaet van een zijde meerder wert uytgereckt; het welck plaetsch heeft, als 'er maer een van beyde pijpen in Arm ofte Been gebroocken is. Want die zijde dient dan meest uytgereckt, in de welke het gebroockte Been is.

Na dat het gebroockte Been aldus na de Konste uytgereckt is, soo moet het weder in sijn natyurlicke plaetsch gestelt, ende de gebroockte Deelen aen malkander gehecht, ende *Vertigh* werden. Als dan het selve soo uytgereckt is, dat de eynden in 't insetten malkander niet en kunnen raecten, dan moet den Heel-meeftter met beyde sijn handen beyde de Deelen vatten, ende dat verschoten is wederom op sijn rechte plaetsch brengen, ende de uytsteekfels in haer holligheden voegen, tot dat het lidmaet sijn natyurlicke gedaente wederom heeft. Maer hier dient wel gelet, dat men de uytsteekfels niet met geweld in haer holligheden en douwt, op dat se niet en breecken: maer men moet se van sels, het uyt-recken

latende schieten, sachtjens met de handt in haer plaetsch setten. Ende dit alles dient ten eersten gedaen te werden, eer dat 'er eenige onsteeking over komt. Want als 'er by de onsteeking, het uyt-recken, ende insetten verfocht wert; dan slaet 'er lichtelick een Kramp toe.

Maer wanneer dat den Heel-meeftter gehaelt wert, als 'er al een onsteeking begint, ende derhalven niet te komen en is tot het insetten van de gebroockte Beenderen, dan moet men met alle macht tegens de onsteeking strijden, ende soecken de selve voor eerst wech te krijgen. Sulcks geschiet door soodanige middelen, als hier voor in 't 1. Cap. van 't eerste Deel der *Heel-konste* zijn aengewesen. Ondertusschen dient forge gedragen voor het gebroockte lidmaet, dat het de Sinckingen soo licht niet en ontfangt, 't welck geschiet door *Repellerende*, dat is, te rug-drijvende middelen, ende met het lidmaet te leggen in de natyurlicke gestalte, ende te handelen, dat 'er geen pijn verweckt en wert. Als de onsteeking over is, dan moet men sijn best doen, om de Beenderen te herstellen.

Wanneer nu gebeurt, dat de eynden van de gebroockte Beenderen buyten de Huydt uytstecken, hoe dat soodanigen Breuck te genesen is, sullen wy in 't volgende Capittel aenwijfen.

Dit gedaen zijnde, slaet 'er te letten, ofte de Beenderen wel ingevoeght zijn: 't welck daer aen te weten is, dat den gequerften geen pijn en heeft, als te voren; dat de eynden van de Beenderen niet meer en stecken; dat, wanneer het gebroockte Deel met de handt geraeckt wert, geen holligheden, geen verheffinge, ofte ongelijckheit aldaer vertoont; ende dat het gebroockte lidmaet met het ander dat gaef ende wel is, te weten, Schouder met Schouder, Arm met Arm, Been met Been, in grootte ende gestalte ten naesten by gelijk werden bevonden. Ick segge ten naesten by: want daer kan van wegen de dicke wel eenigh onderscheyt vallen; alsoo van wegen de pijn, ende het toevloeyen van de vochtigheden, het gebroockte Deel gemeenlick geswollen is.

Na dat de Beenderen wel aengelet zijn, soo moet het recken allencxkens losch gelaten, ende de selve alsoo met een bequaem verbandt vereenighit gehouden werden. Het welck twee andere werkingen uytvoeren, te weten, het swachtelen, ende het stellen van het Deel.

Maer voor al eer de *Swachtel* om het gebroockte Been geslagen wert, soo is men gewoon daer op te leggen eenige middelen, om het toevloeyen van de vochtigheden, ende de onsteeking te verhinderen, als oock om het groeyen van de vereektheydt te vorderen. De *Authouren* hebben hier verscheyde middelen toe: *Hippocrates* gebruyckt het *Ceratium Rosaceum*; *Celsus* een waertendoeck van *Olye*, ende *Wijn*; sommige staen, over het *Ceratium Rosaceum* op een doeck gestreecken, een doeck in roode *wrange Wijn*, ofte *Granact-sap* gedoopt; eenige nemen *Werk* met geslagen *wit van Ey*; andere, 't welck tegenwoordigh het gemeenste is, mengen onder *wit van Ey*, poeyer van *Roo-arde*, *Draken-bloet*, *Rosijn*, *Balaustyen*, *Wael-wortel*, *Wierroock*, ende diergelijcke, daer

fy *Werek* in doopen, ende 't selve op het gebroken Lidt leggen. Welcke middelen soo lange in elck verbant vervolght werden, tot dat 'er geen vrees meerder en valt van onsteeckinge, ende dat den Breuck nu vast begint te werden; daer na dient in de Somer op het Lidt geleyt *Empl. Diapalma*, in de Winter *Barbarum*, ofte diergelijke. Ende dese verscheydenhey van middelen en schijnt niet sonder reden van de Autheuven ingebracht te zijn. Want daer vereyscht wert den Breuck vast te maken, ende dat sulcks de Pijn, noch de vrees van onsteeckinge en verbieden, dan gebruyckt men *Wit van Ey*, ende 't *samenstreckende Pappen*: maer als 'er pijn is, dan dient het *Ceratium*, ende *Olye van Rosen*, ende *Wijn* gebruyckt. Is mede bequaem het *Empl. van Vigo*. Ofte

N. *Stof-meel*,
Lijnzaet-koeck,
Wael-wortel, van elcks 3 oncen,
Roode Aerde,
Myrrelen,
Gomme van Arabyen, van elcks 1 onse, met
Wit van Ey,
 gemengt [tot een Plaster.]

ende op den Breuck geleyt, na twee dagen ververscht, ende sulcks vijf mael gedaen. De Heel-meesters zijn veeltijds gewoon van eersten aen, ofte na weynigh dagen, het *Empl. Oxycroceum* te gebruycken, het welck niet sonder gevaer en geschiedt, gelijk *Hildanus* daer van een exempel heeft. Want alsoo de selfde Plaster het Deel verhit, ende het Bloedt ende de vochtigheden na hem treckt, soo verweckt het dickwils Jeucksel, Pijn, Onsteeckinge, ende 't Koudt-vyer, insonderheydt in galachtige, ende ongesonde lichamen.

Na dat 'er bequame middelen opgeleyt zijn, dan moet men komen tot het Swachtelen, het welck niet te losch en dient te wesen, op dat de gebroockte Beenderen niet wederom uyt haer plaats en soude wijcken, noch oock al te vast, om het toevloeyen van het voedsel te beletten, ende geen pijn te verwecken. Dit geschiedt door twee Swachtels, waer van den eersten, die bequamelick in *Oxyeratium*, ofte *gewaterden Azijn* nat gemaect werdt, om den Breuck dient, twee drie mael na bovenen toe, gewonden, soo dat hy al vry over het gefonde vleysch komt, op dat de gevoeghde Beenderen mochten te samen gehouden, ende het toevloeyen van de vochtigheden na het gebroockten Deel mochte gesteyt werden. Den anderen Swachtel, eens soo lang als den eersten, dient den anderen wegh om te gaen, ende geleyt zijnde om den Breuck, van daer eenige reysen omgewonden na beneden, ende ten laetsten tot het gefonde Deel na bovenen. Want op die manier, indien de Spier door de eerste Swachtel wat na een zijde mocht gedrukt wesen, soo werdt sulcks door den tweeden verbeterd, de vochtigheid ten deele uytgeperst, ende 't veel invloeyen van 't Bloet van bovenen, ende onderen voorgekomen. Want alle de Swachtels hebben die kracht, dat sy de vochtig-

heden uyt die Deelen, om de welcke sy geslagen werden, drucken in de gene, daer sy ophouden.

Maer om dat het swachtelen in groote Beenderen te vast soude houden, soo werden daer noch *Compressen*, dat is, dick-gevouwe doecken, omgeleyt, ende die wederom met twee gelijke Swachtels bewonden; waer van den eenen van onderen na bovenen gaet ter slincker, ofte ter rechter zijde, den anderen na beneden door tegenwegh. Ende hier moet mede, om de verhaelde reden, wel gewacht werden, dat het binden niet te losch, ofte te vast en is; ende indien den Breuck met weynigh omwinden niet wel bewaert en kan werden, dan maect het veel swachtelen de seeckerhey. Ende om de gevoeghde Beenderen noch vast by een te houden, soo moeten sy daer-en-boven noch gespalckt werden, indien de nature van de plaats wil lijden. Want alsoo de Swachtels, ende *Compressen* niet onbuighsaem en zijn, soo en kunnen sy den Breuck niet vast, ende recht houden; maer het kan lichtelick geschieden, dat soo in 't waecken, als in den slaep, het Lidt verroert wert.

Ten laetsten dient het Lidt, soo sulcks van doen is, tusschen twee gescyde stroo *Armen*, in een *Kast* te leggen, ende geler, dat dit leggen zy sacht, gelijk, ende wat na om hoogh toe. Sacht, om het gebroockten Been aen die zijde niet te drucken, nochte pijn, ofte onsteeckinge te verwecken. Gelijk, om mede geen pijn te maecken, ende het Been niet te verdraeyen. Wat na om hoogh, op dat de vochtigheden haren loop na beneden toe hebbende, in het gebroockten Deel niet en souden sacken. Maer insonderheydt dient waergenomen, dat het gebroockten Lidt gehouden werdt in middelmatige gestaltenisse, te weten ten naefsen by tusschen het uytterste uytsteecken, ende intrucken. By exempel, In den Arm wert voor middel-gestalte gereeckent, niet als den elleboogh met een rechte punt uytsteeckt, maer mer onder hoeck, den Arm wat dalende, gelijk men siet, dat hy gemeenlick in ledige luyden gehouden wert: welcke gestaltenis, als onpijnlicke zijnde, de aengenaemste is.

Dat het wel gewachtelt is, kan men daer aen kennen, dat den Siecken niet en klaeght, ende dat hem wel wat druckt, maer weynigh, voornamelick daer den Breuck is. Maer als hy van de Swachtels te feer geperst werdt, dan dienen sy ten eersten losch gedaen, ende verbonden: gelijk oock, indien het verbant te losch is, ende gantsch geen vastigheyd vernomen en wert, het selve vast moet gebonden werden; dewijl losse Swachtels gantsch niet en kunnen beletten, dat het Lidt, daer den Breuck is, niet wanschappen soude wesen. Daer zijn noch andere teyckenen van een matigh binden, te weten, wanneer de Siecke op den eygen dagh ende nacht, dat hy verbonden is, gevoelt de Swachtels niet lossen, maer vast te zijn, ende dat 'er 's anderen daeghs in 't uytterste van het Deel een kleyn, ende sacht geswel komt. Want de kleynste, ende sachtigheyd van 't geswel betoonen, dat 'er wat onder de Swachtel van het gebroockten Been tot het uytterste van het Deel geperst ende geschoven is. Maer als haer

haer geen verhevinge en openbaert, dat is een teycken niet vast genoeg geweest te zijn, ende als het Geswel in 't uytterste van het Deel groot, ende hardt is, sulcks betoont, dat het al te vast gebonden is geweest.

Derhalven als 'er teyckenen zijn, dat het verbandt wel gedaen is, sonder blijckelicke vreesse van Pijn, Onsteeckinge, ofte Sweeringe, soo moet het vordere, te weten, het groeyen van de Vereeltheydt, door het welke de gebroockte Beenderen vereenigen, de Nature, wiens werck het is, bevolen blijven, ende 't verbandt en moet voor den derden dagh niet afgenomen werden. Maer dan dient het oock afgenomen, ende wederom verbonden, soo om vaster te swachtelen, als om uytlofing te geven aen de vochtigheden, ende dampen, die haer onder de Huyt onthouden. Dan indien het verbandt noch langer vast blijft, soo veroorsaect het dickwils groot nadeel, gelijk Versweeringe, Bedervinge, Kout-vyer; ja gevaer van 't leven, waer van *Hildanus* eenige exempelen by-brengt 2. *Obs.* 91. ende daerom vermaent, het verbandt den tweeden, ofte altijd den derden dagh af te nemen; ende al en is 't na den sevenden dagh soo noodigh niet den Breuck soo dickwils te verbinden, soo schrijft hy even wel gewoon te zijn van den vierden tot den vierden dagh de Swachtels te ontdoen, ende het gebroockte Deel te besien. Ende dit verbandt moet vervolght werden, tot dat de vereeltheyt gegroeyt, ende den Breuck geneesen is: het welck geschiet in de Dye in 40 dagen, in de Schouwer ende groote Been-pijp in 30, in de Arm-pijpen in 20, in de Vinger-beenderen in 15 dagen, ofte daer ontrent. Want die tijdt is in alle Lichamen juyft soo even niet bepaelt, maer verandert na den Ouderdom, gematigheyt des Lichaems, Jaer-getye, ende na dat de Breuck gestelt is. Ende daerom heelt een Breuck eerder in een kindt, ende jongeling, als in een oudt man, ende rasser in de Lenten, als in de Somer.

Ondertusschen als dit alsoo in 't werck gestelt wert, soo en dienen de algemeene Genees-middelen niet overgellagen, te weten, Ader-laten, ende Af-setten; na dat de gelegentheynt van den Siecken het eene, ofte het ander vereyscht. Ende dit alles geschiet tot dien eynde, om de Beenderen te vereenigen, 't welck gedaen wert door een vereeltheydt, zijnde een werck der Nature. Maer den Heel-meester moet even wel daer toe helpen, het welck geschiet, indien hy belet, dat 'er geen onsteeckinge, ofte diergelijcke toeval, die het wesen, ende gematigheyt van het Deel soude beschadigen, over en come, ende dat het voetsel selve door verdroogende middelen alsoo gestelt wert, dat het rasser in vereeltheydt magh veranderen. Ende sulcks geschiet door de verhaelde Heel-middelen, in welckers plaetsche op de laetste dagen oock komen *Empl. Diapalma, Barbarum, Oxyerocum, Nigrum*, ende diergelijcke.

7. Vele Aurtheren zijn hier doende, om te vorderen het groeyen van de Vereeltheyt met den Siecken te doen besigen taeye Spijse, gelijk hoofden, voeten, ende dermen van de Dieren; dan alsoo sulcks daer toe niet te be-

duyden en heeft, ende dat van foodaagige kost grove, ende slijmerige gijl voortkomt, die daer na in de Lever, ende de Aderen groote verstoptheydt veroorsaect, ende het Bloet bederft, gelijk *Hildanus* een exempel by-brengt 1. *Obs.* 92. van een Man, die door het gebruyck van foodanige spijsse verviel in de Water-sucht, daer hy aen storf; soo is 't beter, dat men die spijsse laet blijven, te meerder, alsoo bevonden wert, dat de gene, die andere gebruycken, niet en laten te geneesen. Ick soude seer goet vinden, dat de Siecken in sijn Bier liet koocken *Wael-wortel* met *Agrimonye*, die bevonden zijn veel te helpen, tot het heelen, ende vereeltheyt te maken. Wat vorder de *Maniere van Leven* belangt, die moet foodanigh gehouden werdt, als van de Wonden, en ontlede Beenderen is verhaelt.

Het VIII. Capittel.

1. Been-breuck met quetsinge in 't Vleysch,
2. Oorsaeken,
3. Voor-teyckenen,
4. Genefsinge.

Gelijck in de Rechten de minste omstandigheyt de saecke verandert: soo gaet het oock in de Heelkonste. Want den toeval, die by eenigh gebreck komt, verandert terstont de genefsinge; gelijk alhier, wanneer by een gebroke Been gevoegt is een quetsure in 't Vleys.

2. Dese geschiet door scherp geweer, Kogels, ende diergelijcke; als oock dat de eynden van het gebroockte Been haer omleggende Vleysch met haer scherpte doorboren. Wanneer sulcks geschiet, dan is het Lidt korter, als het te voren was; maer komt wederom tot sijn vorige lengte, met de ontbloote Beenderen in haer plaetsch te herstellen.

3. Daer by een quaer, noch een ander komt, dat is soo veel te arger, gelijk een Wonde by een Breucke, waer van alsoo de redenen in 't 6. Cap. van een ontlede Been met een Wonde by-gebracht zijn; wy de selve onnoodigh achten alhier te biengen. Ick hebbe onlangs in een hoogh Beytel-schip geweest, dat even ontladen was, ende de loofse soldering soo losch opgeschort, dat ick met al de gene, die by den Siecken waren, met de selve neder sackten; waer onder een Vrouw haer Been in stucken brack. Ick benevens haer in den schrickelicken val leggende; sagh terstont de eynden van haer pijpen (die beyde op twee plaetschen gebroocken waren) door haer kouffen steecken, 't welck sy oock in weynigh dagen bestorf. Hier komt mede in achttinge het versuym van noodige Middelen. Soo schrijft de *President de Thou* in 't 102. boeck van sijn *Histoye*, hoe *François de la Noüe*, een groot Krijghs-overste, ende dapper ontsien van sijn vyanden, gelijk bleeck, dat doen hy in onse oorlogen by Ingelmunster gevangen was, ende lang (in welke tijdt hy maeckte sijn uytgegevene *Discours Politiques, & Militaires*) geseten hadde, naeuwlicks, als onder borghtocht, om tegens den Koning van Spaengien niet meer

te dienen, van den Koning van Navarre, ende de Prinzen van Lorraine, en konde tegens een Graef van Egmont verwisselt, ende ontslagen werden: Dese *la Noüe*, schrijft *de Thou*, ende oock onse *Mesteren*, ende veel andere, in sijn Hooft gefchoten zijnde voor Lamballe, dat de Ligue in hadde, ende hy meende t'overvallen, viel suysfelende van de ladder, daer hy op geklommen was, ende bleef met sijn een Been aen een sport hangen. Daer afgenomen zijnde, was een geheel uyt sonder spraeck, ende bewegen, tot dat hy allencxkens wederom bequam. Na den derden dagh is hy in de naest-legendende Stadt gevoert, alwaer, om sijne onlijdelicke Hooft-pijn, onder de Heelmeesters een beraetslaginge gehouden werde. Ende als alle d'andere, vreesende voor een *Apotheumy*, oordeelden, dat het Hooft geopent diende, soo was daer een, van den welcken *la Noüe* veel hiel, die 't selve tegen sprack, ende onbeschaemdelick verseeckerde, dat hy, oock sonder boren van de Pan, binnen weynigh dagen soude genesen. Dan de Hooft-pijn, die hem alle rust benam, gestadigh toenemende, soo is hy den achthienden dagh na de quetsure deser werelt overleden. *Langius*, *Fallopins*, *Arantius*, *Aquapendens*, ende meest alle de Genees- ende Heelmeesters, willen, dat men alleen in 't beginsel sal *trepaneren*: dat is wel best, maer magh oock wel later geschieden. Ick heb een Kindt gesien van ses jaer, 't welck door de pan van 't roer, die in 't affchieten afsprong, in 't Voorhooft gequetst werde, zijnde de opening niet grooter als een nagel. Den Heel-meester daer in komende met sijn Proef-ysfer, en vont recht uyt, daer de openinge was, geen onevenheyt, noch breucke, maer (het welcke staet aen te mercken) wel ter zijden; ende was door beyde tafelen, alsoo in 't opdrukken, met neus ende mont toe te houden, eenige vochtigheyt door de Breucke opwelde. De Koortsche daer toe staende, ende allencxkens vermeerderende, en werden even wel het *Trepan*, ofte boor niet in 't werck gestelt voor den achtsten dagh, dat ick daer by quam; waer door het Kindt oock geluckelick genas. D^r. *Horstius* is tot den thierenden dagh gekomen, ende sulcks noch in een oudt Man, ende met veel quade toevallen. Een Man (schrijft hy in *Obs.*) van seshigh jaer, gellagen aen de sliicker zijde van 't *Bregma*, met breuck, ende inbuygen van de Pan, viel terstont ter aerde, braeckte onverteerde kost, ende verloor de spraeck. Sonder Genees-meester zijnde, kreegh de eerste dagen sware toevallen, met een brandende Koortsch, ende tusschen beyde Raefkallen. Niet-te-min is hy, den thierenden dagh *getrepanert* zijnde, volkomentlick geheelt.

4. De *Genefinge* bestaet in twee leden, te weten, om het gebroocke Been in sijn plaetsch te herstellen, ende de Wonde toe te heelen.

Het *in-stellen* moet vóór het vereenigen begonnen werden van *uyt-recken*, op die maniere, als in 't laetst-voorgaende Capittel is aangewesen. Maer of eenigh stucxken Beens soo uytstact, dat het niet lichtelick in sijn plaetsch konde herstelt werden; ende dat, om de verscheydenheyt van den Breuck, het eene stucck het ander

in de weegh was; dat oock, om geen Pijn, Kramp, ofte Scheuring te verwecken, ongeraden is wijder uyt-reckinge te doen; in sulcken gevalle soo moet het uytsteeckende afgesneden, ofte afgezaeght werden, met voorleggen, dat het gekorte Lidt korter sal blijven. Noch staet in een Breucke, die met een Wonde van overleggende Huyt, ende Vleysch gemengt is, wel te letten, dat al voren de Beenderen haer te samen voegen, ende na dat se te samen gevoeght zijn, tusschen den Breuck niet en blijft steecken, 't welck het heelen soude verhinderen. Want soo sulcks een af gebroocken Beentjen, ofte yet anders is, 't selve moet ten eersten uytgenomen werden; ende dat niet wel konnende geschieden door vrees van quade toevallen, soo dient het uytgestelt, alsoo de nature altijd negen is uyt te werpen 't gene haer tegen valt. Van wegen het verbandt, soo moet de *Swachtel* ten eersten om de Wonde selver gellagen werden: want anders gedaen zijnde, soo souden de vochtigheden van boven na de Wonde gedruckt werden, alwaer dan quade toevallen uyt spruyten. Sulcks is te bevinden selfs in een gesont Mensch. Want bindende eenigh Deel onder, ende boven, ende in 't midden ongebonden latende, soo komt dat middelste, door de vochtigheyt, die de naeste Deelen daer in drucken, op te wellen, ende van verwe te veranderen. Ende al is 't, dat in 't eerste verbandt, het geheele Deel met *Swachtels* bewonden wert: soo en staet daer geen gevaer in te vreesen, dewijl in de drie dagen weynigh Bloet, ofte vochtigheyt uytvloeyt. Dan hier dient even wel waergenomen, dat de *Swachtel* wat breeder is, als hy gemeenlick, wanneer daer geen Wonde by en is, wert genomen; ende dat 'er soo veel persfinge geschiet als 'er noodigh is, om de gebroocke Beenderen tegen te houden, even wel wat minder, als of sy sonder Wonde waren, op dat, door het persen van het gequetste Deel, geen pijn, ofte onsteeckinge verweckt en werde. Oock kan de veelte van *Swachtels* de slappe persfinge verbeteren, dewijl het seeckerder gaet, de *Swachtels* dickwils om te winden, als te *comprimen*, ofte te persen. Den derden dagh dient het verbandt losch gemaecte, ende dan wederom op de selve wijze gedaen. Maer is noodigh, dat soo in de Plaester, als in de *Swachtels*, een ront gat gesneden wert, op dat de Heel-middelen daer door aengebracht, ende de Wonde van haer overtollige vochtigheyt mocht gesuyvert werden, sonder den Breuck losch te maecken: welcke manier van verbinden is afgebeeldt by *Paré* in 't 14. boeck, op 't 18. ende 23. capittel. Want alsoo de eynden van de gebroocke Beenderen, die de Huydt gemeenlick doorboren, niet altijd soo scherp en zijn, als degens; soo komt het Vleysch met eenen te knutsen, 't welck dan noodsaeckelick in Etter moet veranderen, ende 't selve in gehouden werdende, gelijk geschiet, de geheele Wonde bewonden zijnde, krijght een scherpigheyt, ende verweckt dan jeucking, pijn, ende andere toevallen.

De Wonde sal geheelt werden op sulcken wijze, ende door foodanige middelen, als hier voor zijn aangewesen.